مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ١٠

العمليات المورفولوجية ودورها في توفير المصطلحات العلمية في المناهج الدراسية (جهود أولية)

م. بحرى لطيف يحيى
كلية التربية، جامعة سوران، أربيل، العراق
Bahri.yahay@soran.edu.iq
أ.د. قيس كاكل توفيق
كلية الاداب، جامعة سوران، أربيل، العراق
qais.kakl@soran.edu.iq

الكلمات المفتاحية: العمليات الصرفية، تكوين الكلمات، الإنتاجية الصرفية، المصطلحات العلمية.

كيفية اقتباس البحث

يحيى , بحرى لطيف , قيس كاكل توفيق , العمليات المورفولوجية ودورها في توفير المصطلحات العلمية في المناهج الدراسية (جهود أولية),مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، تشرين الأول٢٠٢٦ , المجلد:١٦ ,العدد:١٠ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نَسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

مسجلة في Registered
ROAD

مفهرسة في Indexed
IASJ

Morphological Processes and Their Role in Providing Scientific Terminology in Curricula(Preliminary Efforts)

Bahri Latif Yahya
College of Education, Soran University, Erbil, Iraq
Bahri.yahay@soran.edu.iq
Prof. Dr. Qais Kakl Tawfiq
College of Arts, Soran University, Erbil, Iraq
qais.kakl@soran.edu.iq

Keywords : morphological processes, word formation, morphological productivity, scientific terminology.

How To Cite This Article
Yahya , Bahri Latif ,Qais Kakl Tawfiq ,Morphological Processes and Their Role in Providing Scientific Terminology in Curricula)Preliminary Efforts(,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, October 2026,Volume:16, Issue 10.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

ملخص
تعتمد تجربة تدريس المواد العلمية باللغة الكردية على معارف ونتاجات فكرية وخبراتية من مختلف شعوب العالم، وقد بدأت الخطوات الأولى في هذا المجال من خلال ترجمة المصطلحات العلمية إلى مناهج دراسية.

عنوان هذه الورقة البحثية: **(العمليات الصرفية ودورها في توفير المصطلحات العلمية للمناهج الدراسية - جهود تمهيدية)**. يهدف هذا البحث بشكل أساسي إلى عرض مدى استخدام العمليات الصرفية في المناهج الدراسية، مع التركيز على الجهود الأولية لتطوير وتوفير المصطلحات العلمية فيها. ويعتمد البحث على منهجية كمية للحصول على بيانات دقيقة، كما يركز على عرض نقاط القوة والضعف في العمليات المستخدمة ضمن إطار مبدأ الإنتاجية.

يتناول سؤال البحث قياس العمليات المهمة المستخدمة، وما هو اتجاه انخفاض الإنتاج؟ وبالاستناد إلى معرفة العمليات المستخدمة في اللغة الكردية، لا سيما في توفير مصطلحات المناهج الدراسية، مع التفسير الصرفي وتحليل تدفق الكلمات، ومحاولة عرض معدل اتباع هذه العمليات، يمكننا تحديد العمليات النشطة والمنتجة، والعمليات البطيئة والنادرة.

تتألف هذه الورقة من مقدمة وجزأين. في الجزء الأول، ناقشنا المفردات، التي تُعدّ من أهمّ عناصر علم الصرف. ثمّ تناولنا العمليات المعجمية الإنتاجية وغير الإنتاجية. ويُشكّل اتجاه التكوين المعجمي الإنتاجي وغير الإنتاجي المخطط الرئيسي في تحليل المفردات من منظور المصطلحات. في هذا القسم، نناقش العمليات الصرفية بالتفصيل (كورتمان).
وقد شكّل هذا التقسيم الإطار النظري للدراسة. أما الجزء الثاني، فيُخصّص للتفسير والتحليل الإحصائي للعمليات الصرفية من حيث نشاطها وبطئها في عملية المصطلحات، وأخيرًا، نعرض النتائج وقائمة المصادر.

Abstract
The experience of teaching scientific subjects in Kurdish depends on the knowledge and products of thought and experience of different nations of the world, but the first steps have been taken through translation into the curriculum.
The title of the paper is Morphological Processes and Their Role in Providing Scientific Terminology for Curricula – Preliminary Efforts. The main purpose of this study is to present the extent of the use of morphological processes in the curriculum, which is dedicated to the initial efforts to develop and provide scientific terminology in the curriculum presents. What is followed in this study is a more quantitative implementation method, in order to obtain accurate data, and presenting the activity and weakness of the processes used within the framework of the productivity principle has become the agenda of the research .
The paper consists of an introduction and two parts. In the first part, we discussed vocabulary, which is considered one of the most important parts of morphology. Next, we discuss the productive and unproductive lexical processes. The direction of productive and unproductive lexicalization becomes the main schema in the analysis of lexical adgars in terms of terminology. In this section, we discuss morphological processes in detail This division became the theoretical framework of the study. The second part is devoted to the statistical interpretation and analysis of morphological processes in terms of their activity and slowness in the process of terminology, and finally the results and a list of sources are presented.

پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان و ڕۆڵیان لە دابینکردنی زاراوەی زانستی پرۆگرامەکانی خوێندندا (هەوڵە بەراییەکان)

(شیکردنەوەیەکی وشەڕۆنانییە)

م.ی. بحری لطیف یحیی
فاکەلتیی ئاداب، زانکۆی سۆران، هەولێر، عێراق
Bahri.yahay@soran.edu.iq
پ.د. قیس کاکل تۆفیق
فاکەلتیی ئاداب، زانکۆی سۆران، هەولێر، عێراق
qais.kakl@soran.edu.iq

پوختە

ئەزموونی خوێندنی بابەتە زانستییەکان بە زمانی کوردی پەیوەستە بە کۆی زانیارییەکان و بەرهەمی بیرکردنەوە و ئەزموونی گەلانی جیاوازی ئەم جیهانە، بەڵام هەنگاوە بەراییەکان لە ڕێگەی وەرگێڕانەوە

خزاوەتە نێو پرۆگرامەکانی خوێندن، هاوکات خوێندن بە زمانی کوردی لە قۆناغی سەرەتاییدا لە باشوری کوردستان لە پێشترە بە بەراورد لەگەڵ قۆناغی ناوەندی و دواناوەندیدا.

ناونیشانی توێژینەوەکە بریتییە لە (پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان و رۆڵیان لە دابینکردنی زاراوەی زانستی پرۆگرامەکانی خوێندندا – هەوڵە بەراییەکان)ە. مەبەستی سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوەیە خستنەڕووی رادەی بەکارهێنانی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکانە لە نێو پرۆگرامەکانی خوێندندا، کە تایبەت کراوە بەو هەوڵە سەرەتاییانەی، کە لە پێناو دارشتن و دابینکردنی زاراوەی زانستی نێو پرۆگرامەکانی خوێندندا دراون، لە چوارچێوەی تیۆریشدا پشت بە دابەشکردنی پرۆسەکانی وشەرۆنان لەلایەن (کۆرتمان)ەوە بەستراوە، کە دوو ئاراستەی سەرەکی پرۆسەکان بە بنەمایی پڕبەرهەمی و کەم بەرهەمی دەخاتەڕوو. ئەوەی لەم توێژینەوە پەیرەوکراوە، شێوازی جێبەجێکردنی پتر بەرەو رووی چەندێتییەوەیە، ئەمەش بە مەبەستی بەدەستهێنانی داتایەکی دروستە، هەروەها خستەڕووی چالاکی و سستیی پرۆسە بەکارهاتووەکان لە چوارچێوەی بنەمای بەرهەمدارییەوە بۆتە ئەجەندای کارکردنی توێژینەوەکە.

وشە سەرەکییەکان: پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان، وشەرۆنان، بەرهەمداری مۆرفۆلۆژی، زاراوەی زانستی.

١- پێشەکی

١-١: ناونیشانی توێژینەوەکە: ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان و رۆڵیان لە دابینکردنی زاراوەی زانستی پرۆگرامەکانی خوێندندا - هەوڵە بەراییەکان)ە.

١–٢: رێبازی توێژینەوەکە: لەم توێژینەوەیەدا (رێبازی وەسفیی داتایانە) بەکارهێنراوە، بە مەبەستی نیشاندانی رووە چالاکی و سستەکانی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان لە قۆناغی ئاماژە پێکراودا، هەروەها لە چوارچێوەی تیۆریشدا پشت بە دابەشکردنی پرۆسەکانی وشەرۆنان لەلایەن (کۆرتمان)ەوە بەستراوە، کە دوو ئاراستەی سەرەکی پرۆسەکان بە بنەمای بەرهەمداری دەخاتەڕوو.

١-٣: سنوور و کەرەستەی توێژینەوەکە: سنوری ئەم کارە لە ئاستی مۆرفۆلۆژیدایە، کە تایبەت کراوە بە شیکردنەوەیەکی وشەرۆنانیانە، کەرەستە و نموونەکان لەو (کتێبە زانستییانە)[1]ی وەک پرۆگرامی خوێندن لە ساڵی ١٩٢٨ تاکو ١٩٥٨ لە قوتابخانە کوردییەکان خوێندراون و بەکارهێنراون.

١-٤: هۆی هەڵبژاردن و گرنگیی توێژینەوەکە: لەبەرئەوەی لە رەوتی رۆنانی زاراوەسازیدا وشەرۆنان و پرۆسەکانی بایەخێکی گرنگی لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی هەر زمانێکدا هەیە، وشەی زۆر لە رێگای ئەم پرۆسانە دروستدەبن، هەروەها پەیرەوکردنی ئەم شێوازە، کە لێکدانەوەیە بۆ پرۆسەکانی مۆرفۆلۆژی، لە نێویشیاندا پرۆسەکان بە ئاراستەی پڕبەرهەمی و کەم بەرهەمییە، بۆیە ئەم بابەتە دەکەینە کەرەستەی توێژینەوەکەمان، گرنگیی ئەم توێژینەوەیەش لەوەدایە، کەوا ئاشنامان دەکات بە تایبەتمەندییە مۆرفۆلۆژییەکانی زمانی کوردی لە قۆناغە بەراییەکان، بەم کارەش دەتوانرێت ئاورێک لە رابردووی گەشەسەندنی زمانی کوردی لە بواری زمانی زانستی بدرێتەوە، بەتایبەت تیشک دەخرێتەسەر هەنگاوەکانی دابینکردنی زاراوەی زانستی لە چوارچێوەی پرۆگرامەکانی خوێندندا.

١- ٥: **پرسیاری توێژینەوەکە:** پرسیاری توێژینەوەکە بەو پێودانگەوە کاردەکات، کە کام پرۆسە بەرچاوانە بەکاردێت؟ کامیان ئاراستەی بەرهەمهێنانی بەرەوە کەمی دەچێت؟ گریمانەی زانینی پرۆسە بەکارهاتووەکانی زمانی کوردی و بەتایبەتی لە دابینکردنی زاراوەکانی پرۆگرامەکانی خوێندندا، لەگەڵ لێکدانەوە و شیکردنەوەی مۆرفۆلۆژیانە بۆ رۆنانی وشە، هەوڵدان بۆ خستنەڕووی رێژەی پەیرەوکردنی پرۆسەکان، بۆمان دەردەکەوێت کە کام لە پرۆسەکان چالاک و بەبەرهەم بووە؟ کامیان سست و دەگمەن بووە؟

---

١. ئەم رەوتە سەرەتاییە هەتا بەرپابوونی شۆرشی چواردەی تەمموزی ١٩٥٨ بەردەوام دەبێت. لەم باسەدا وەک هەنگاوی یەکەم (٤٣) پرۆگرام (گشتیان سەرەتایی) لەخۆ دەگرێت، لە کۆی پرۆگرامەکاندا تەنها (٩) پرۆگرامی زانستی لە بابەتە زانستە پەتییەکان بەکارهێنراون.[1]

١-٦: **ناوەڕۆکی توێژینەوەکە:** توێژینەوەکە لە پێشەکییەك و دوو بەش پێکهاتووە لە بەشی یەکەمدا باسمان لە وشەڕۆنان کردووە، کە بە یەکێک لە بەشە هەرە گرنگەکانی مۆرفۆلۆژی هەژماردەکرێت. دواتر لە پرۆسەکانی وشەڕۆنان لەسەر بنەمای بەبەرهەمی و بێبەرهەمی دواوین، ئاراستەی وشەڕۆنان لەسەر بنەمای بەبەرهەمی و بێبەرهەمی دەبێت بە سکێمای سەرەکی لە شیکردنەوەی ئەدگارە وشەڕۆنانییەکان لە باری زاراوەسازیدا، هەر لەم بەشەدا بە وردی لە پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان دواین، بە وردبوونەمان لەو پۆلینانەی ئەم دواییانەدا، کە یەکێکیان (کۆرتمان)ە، ئەم دابەشکردنەش بوو بە چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکە. بەشی دووەمیش تەرخانکراوە بە لێکدانەوە و شیکردنەوەی ئامارایانەی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان لە روانگەی چالاکی و سستی بەکارهێنانیان لە ڕەوتی زاراوەسازیدا، لە کۆتاییشدا ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان خراوەتەڕوو.

٢- چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکە

پێکهاتەو شیکردنەوەی مۆرفۆلۆژییانەی وشەڕۆنان لە مۆرفۆلۆژیدا

٢-١ شیکردنەوەی ئەدگارە مۆرفۆلۆژییەکان

شیکردنەوەی مۆرفۆلۆژیانە زیاتر بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی ئەو کاریگەرییانەی دێت، کە پێکهاتەکانی وشە لەسەر یەکتری هەیانە، هەروەها بە تیشکخستنەسەر هەندێک لایەنی پەیوەندی وشەکان و دارشتنی دیاردە و یاسای ڕۆنانی وشەکان و خستنەڕووی ئەو گۆڕانکارییانە کە بەسەر وشە و مۆرفیمەکاندا دێن، ئەمانەش بەرجەستە دەبن لە ئاستی مۆرفۆلۆژیدا، مۆرفۆلۆژیش وەک لقێکی زانستی زمان لە دروستەی ناوەوەی وشەکان دەکۆڵێتەوە و پەسندییان دەکات، کەواتە "مۆرفۆلۆژی بریتییە لە توێژینەوە لە بارەی پەیوەندی پێرەوبەندی نێوان فۆرم و واتای وشەکان" (Haspelmath, 2002: 2)، یاخود "ئەو زانستەیە، کە لە پێکهاتەی ناوەکی وشەکان و ئەو یاسایەنەی کە وشەکانی لێ دروستبووە دەکۆڵێتەوە" (Fromikin, 2011: 41)، هەروەها مۆرفۆلۆژی یەکێکە لەو وێستگانەی، کە فۆڕمی نوێ بۆ واتای نوێ بەرهەمدەهێنێت، یاخود "مۆرفۆلۆژی لێکۆڵینەوەیە لە پێکەوەگرێدانی (خستنەتەکیەک و خستنەپاڵیەکی) گونجاوی مۆرفیمەکان بۆ بەدەستخستنی وشەکان" (محەمەدی مەحوی، ٢٠٢١: ١).

هەر لەم بارەدا دەتوانرێت وا لە مۆرفۆلۆژی بدوێین، کە "مۆرفۆلۆژی نیشاندانی دروستەی ناوەوەی وشەکان بەکاری سەرەکی خۆی دەزانێت، هەروەها باسی پێکهاتن و دارشتنی وشە و کەرەستە بەندەکانی زمان دەکات، لە ڕووی یاسای پێکهاتن و گۆڕانی شێوەیانەوە لە ئەنجامی دروستبووندا (اران کلباسی، ١٣٨٠: ٢٠-٢١). ئەگەر لە چوارچێوەی ئەم ئارستەوە بێت "مۆرفۆلۆژی لە وشە دەکۆڵێتەوە لەڕووی پێکهاتن و گۆڕانەوە، واتە ئەو وشانەی لە زماندا هەن، بە چ یاسایەک پێکهاتوون و ئەو گۆڕانکاریانە چین، کە لەڕووی مێژووییەوە بەسەریاندا هاتوون (شەهاب شێخ تەیب، ٢٠٢٣: ٢٣٨). ئەوەی جێگەی تێرامان و تیشک خستنەسەرە ئەوەیە، ئایا فۆرمە مۆرفۆلۆژییەکان، جا چ لێکدان بێت، یان دارشتن و داهێنراوبن لەلایەن ئاخێوەری زمانەوە بەرهەم دەهێنرێت؟ یان دروست دەکرێت؟ هەر لە ڕێگای ئەدگارەکانی مۆرفۆلۆژییەوە وەڵامی ئەوەمان دەست دەکەوێت، کە فۆرمە مۆرفۆلۆژییەکان لە هەر ئاستێکدابن (ئاستەکان مەبەستمان پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکانە)، یان لە هەر نواندنێکی مۆرفۆلۆژی دابن پرۆسەیەکی وشەڕۆنانن، یاخود ئاخێوەری زمان، تەنها مامەڵە لەگەڵ دیوی دەرەوەی فۆڕمێکی مۆرفۆلۆژی لێکدراو، یان هەڵگوێزراودا دەکات؟

٢-٢ هێنانەئارای زاراوەکان لە ڕێگەی مۆرفۆلۆژییەوە

لە زماندا گۆڕانکاریەکی بەردەوام لە ئارادایە، بە هۆکاری پێشکەوتنە خێراکانی زانست و داهێنانە تازەکانەوە، ئەو پەرەسەندن و گۆڕانکارییە بەردەوامانەی ژیان لە ڕووی پێداویستییەکانی ڕۆژانە و کەرەستە و بیرە نوێیەکان، بێگومان پێویستی بەهاتنە ئارای وشەی نوێ دەبێت، لێرەدا گرنگە هەڵوەستە بکەین لەسەر ئەرک و ئامانجەکانی مۆرفۆلۆژی بۆ دیاریکردنی مەودا و شوێنی هێنانەئارای

وشە و زاراوەی نوێ لە چوارچێوەی ئەم ئاستەدا، چونکە "مۆرفۆلۆژی وەک هەر زانستێکی تر، چەند ئەرک و ئامانجێکی هەیە، لەوانە: دەستنیشانکردنی کەرەستە هەرە خاوەکانی مۆرفۆلۆژی زمانەکە کە مۆرفیمەکانێتی. دەستنیشانکردنی یاساکانی دروستکردنی وشە" (شەهاب شێخ تەیب، ٢٠٢٣: ٢٤٣). دەشێ ئامانجی دووەمی مۆرفۆلۆژی ببێتە دەرهاوێشە و هێنانەئارای زاراوەکان لە هەر زمانێکدا، بۆ ئەم مەبەستەش لە ڕێگەی مۆرفۆلۆژییەوە چەندین یاسا بەکاردەهێنرێن و لێکیاندەداتەوە، چونکە مۆرفۆلۆژی لێکۆڵینەوەیە لە چۆنییەتی لێکدان و ڕیزبوونی مۆرفێمەکان لە فۆرمی وشەدا (Radford, 1997: 256)، یاخود "بریتییە لە توێژینەوەی لێکدانی مۆرفێمەکان بۆ بەرهەمهێنانی وشەکان" (Haspelmath, 2002: 3). بە ڕەچاوکردنی ئەم پێناسانەی مۆرفۆلۆژی و دابینکردنی هەندێک لە زاراوەکان بە "پەیڕەوکردنی یاساکانی دروستکردنی وشە، کە یەکێکە لە ڕێگە سەرەکییەکانی دروستکردنی زاراوە. لە ڕێگەی زانینی چۆنێتی دروستکردنی وشەکان و ڕیزبوونی پێکهاتەکانیانەوە دەتوانین زاراوەی نوێ لە زماندا دروست بکەین. بۆ دروستکردنی وشە و زاراوە دەبێت شارەزای پرۆسەی لکاندن و پرۆسەی لەیەکدانی زمانەکە بین (هێمن سەلاحەدین ڕەمەزان، ٢٠١٥: ٢٥).

بۆ نموونە: وشەی (نووسەر) ئەم وشەیە لە دوو مۆرفیم پێکهاتووە لە ڕەگی کرداری سادە لەگەڵ پاشگری /-ەر/، بە لکاندنی هەردوو مۆرفیمەکە زاراوەیەک دروستبووە، کەواتە دەتوانین سوود لەم فۆرمە بۆ دارشتنی ناوی خاوەن پیشەیەک وەربگرین. " /نووسین/ کردارێکی سنوور دیاریکراوە، بۆیە دەکرێت لە کردارەکە خۆیەوە و بە یاریدەی پاشگری /-ەر/ ناوی خاوەن پیشە یان کەسە کاراکە دابڕێژرێت:/نووسەر/ " (نەرمین عومەر ئەحمەد: ٢٠١٠: ٨٢- ٨٣)، لە زمانی کوردیدا بەهەمان شێوەی ئەو فۆرمە ناوی خاوەن پیشەی تریش دارێژراوە، وەک: (دانەر، دەرهێنەر، داهێنەر، بێژەر، بینەر، ...)، بۆیە دەتوانرێت لە ڕێگەی مۆرفیمی بەندی /-ەر/ لەگەڵ ڕەگی کردار ناوی خاوەن پیشە دروست بکرێت. هەروەها دروستکردنی وشەی نوێ زۆرجار بە وەرگرتنی وشەکە بە ڕاستەوخۆیی لە زمانی بێگانەوە دەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا بە دارشتن یان لێکدانی وشە و مۆرفیمەکانەوە دێنەئاراوە، کەواتە بەکارهێنانی یاساکانی مۆرفۆلۆژی زمانەکە هۆکارە بۆ بەرهەمهێنانی چەندین وشەی نوێ و زاراوەی زانستی، بەڵام دەبێت بزانین هەموو یاساکان و وشەکانی زمان وەکیەک بەبەرهەم نین. کەواتە دروستکردن و داهێنانی وشەی نوێباو بە بەکارهێنانی یاسا جۆراوجۆرەکانی مۆرفۆلۆژیی، دەستنیشانکردنی یاساکانی دروستکردنی وشە و زاراوەکان ئاراستەکەی بەرەو چوارچێوەی زانستی وشەڕۆنانە.

٢-٣ وشەڕۆنان (word formation)

وشەڕۆنان بە یەکێک لە بەشە هەرە گرنگەکانی مۆرفۆلۆژی هەژماردەکرێت. وەک Marchand (1969) دەڵێ: ئەو لقەی زانستی زمانە، کە چاوەڕێی ئەو دیزاینەی لێ دەکرێت، بە شێوە و دارشتەیەکی تایبەت لێکسیمێکی نوێ سازبکات (Marchand - H, 1969: 2)، هەروەها بە گوێرەی (Matthews) وشەڕۆنان ئەو لقەی مۆرفۆلۆژییە، کە پەیوەندی نێوان لێکسیمی ئاڵۆز و وشەی بنجی دەردەخات (Matthews, 1991: 37)، لەگەڵ ئەوەشدا ((Rubba (2004) پێوایە؛ وشەڕۆنان مامەلە و هەڵسوکەوت لەگەڵ ڕێگاکانی دروستکردنی وشە تازە و نوێباوەکان دەکات (Sardar Waria Omer Amin & Abdulmajid, 2020: 2). بەهەمان شێوەش (پلاگ) پێوایە؛ وشەڕۆنان وەک بەشێک و لایەنێکی گرنگی ئاستی مۆرفۆلۆژی هەژماردەکرێت (Plag, 2003: 2)، یاخود مەبەست لە وشەڕۆنان ئەو پرۆسانەن، کە لێکسیمێک یان تێکەڵبوونی چەند لێکسیمێک لە ڕووی مۆرفۆلۆژییەوە بە هۆیانەوە دەگۆڕدرێن بۆ وشە و لێکسیمێکی نوێ (Tridalaksana, 2014: 8).

بەتێڕوانینی (Müller et al) و هاوکارانی: پرۆسەی وشەڕۆنان وردبوونەوە و لێکۆڵینەوەیەکی ڕێکە لە جۆرەکانی داهێنان و دروستکردنی وشەکان و تێکەڵکردنی لێکسیمەکان، کە مەبەست لێی ئاماژەدانە بە باشترین ڕۆنان، هەروەها ئامانج لێی گشتاندنی باشترین یاساکانی دارشتنە لە ڕۆنان و بەرهەمهێنانی وشە و زاراوەی نوێ (Müller et al, 2015: 1).

ئۆنیسکۆ و میشێل (Onysko & Michel) وا دەروانە وشەڕۆنان، کە وشەڕۆنان هەمیشە ئاستێکی ڕووکار بووە لە زمان، کە دەکەوێتە نێوان فەرهەنگ و ئاستی ڕستەسازی (Onysko & Michel 29 :2010). هەروەها وشەڕۆنان لە ڕوانگەی یاسابەندێتی دروستکردنی دەربڕینە نوێکاندا ئاماژەی پێکراوە، کەواتە "وشەڕۆنان ئەو بەشەی زانستی زمانە، کە لە چۆنێتی پێکهاتن و یاسای دروستبوونی وشەکانی زمان دەکۆڵێتەوە" (ئەورەحمان حاجی مارف، ١٩٧٧: ٢١). ئەگەر لەڕووی وشەڕۆنانەوە لە وشەی (خۆکرد) بڕوانین، لە دوو پێکهاتە ڕۆنراوە، کە (خۆ) وەک وشەیەکی ئەرکی و بەشێکی ناکاری و (کرد) وەک بەشێکی کاری دروستبووە. بەم شێوەیە وشەی (خۆکرد) وشەیەکی نوێیە و لە دوو مۆرفێم پێکهاتووە، کە لە تواناییاندایە هەریەکەیان بەتەنیا بەشداری لە ڕۆنانی وشەی تردا بکەن (امیر محمد محمدامین، ٢٠١٦: ٤٧)، وەکو (خۆسەپێن، خۆویست، خۆکار، سەربەخۆ و مارخۆ، بخۆر، ...)، (دەستکرد، دەرکردە، کردار و هەڵکرد، ...).

کەواتە لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی وشەڕۆنان لە چوارچێوەی ئاستی مۆرفۆلۆژی لێکدانەوەی بۆ دەکرێت، هەروەها دیاریکردنی گشت بنەما و یاسا جۆراوجۆرەکانی ڕۆنانی وشەی تازە و نوێیاو هەر ڕووەو ئەم ئاستەوەیە، کە دەڵێن گشت بنەما و یاساکانی، مەبەست لێی جۆر و ژمارەی پرۆسەکان دەگرێتەوە.

٢-٤ پرۆسەکانی وشەڕۆنان **Word Formation Process**

پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان بەشێوەیەکی گشتی هەردوو پرۆسەی وشەدروستکردن (compounding and derivation) و فۆرمە وشەدروستکردن (Inflection) دەگرێتەوە، کە دوو پرۆسەی سەرەکی وشەڕۆنانن (آزیتا افراشی، ١٣٨٨: ٨٤). واتە" پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان لە زماندا بریتین لە پرۆسەی وشەدارشتن، کە هەڵگواستن و لەیەکدان دەگرێتەوە، هەروەها مۆرفۆلۆژی شکاندنەوە، کە لە سینتاکسدان. (نەرمین عومەر ئەحمەد، ٢٠١٠: ٣٢). بەمەش بۆمان دەردەکەوێت، کە بەرامبەر بە پێکهاتەی سینتاکس و پرۆسەکانی لکاندنی لاگرە سینتاکسییەکانی (لاگرەکانی شکاندنەوە in flexional affixes)، کە بۆ گۆکردن و کاری سینتاکسیین، هەروەها لە پێکهاتەی مۆرفۆلۆژیدا / پرۆسەکانی دروستکردنی وشەی نوێ/ هەن، کە "پرۆسەکانی لێکدان" (بۆ وشەی لێکدراو) و " پرۆسەکانی لکاندن" (لاگرەکانی هەڵگواستن derivational affixes)ن (محەمەدی مەحوی، ٢٠١٠: ٤٦). مۆرفۆلۆژیش، خاوەنی پێڕەوی زمانی تایبەت بە خۆیەتی و ئەم پێڕەوەش لە ڕێی چەند پرۆسەیەکەوە دروستدەبێت، کە پێیان دەوترێت پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان، هەر لەمبارەیەوە (ingo plag, 2003) و (محمد عومەر عەول، ٢٠١٠)، بە هێلکارییەک پرۆسە سەرەکییەکانی مۆرفۆلۆژیان خستووەتەڕوو:

هێلکاری ژمارە (١)

پۆلینکردن و خستنەڕووی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان

مۆرفۆلۆژی (morphology)

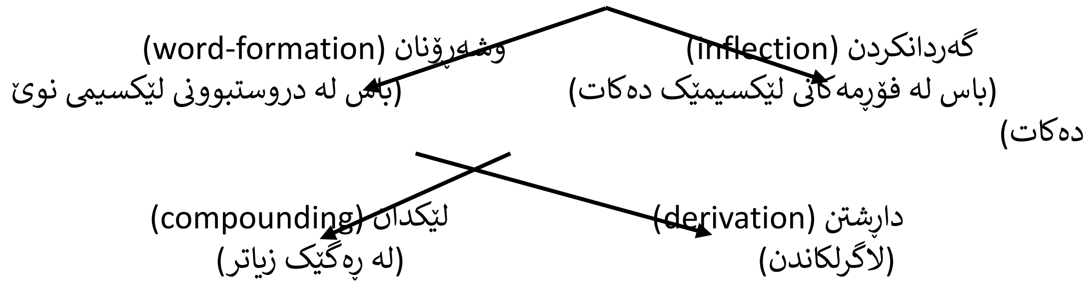

کەواتە وەک لە هێلکارییەکەوە دەردەکەوێت، پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان بۆ هەردوو پرۆسەی (وشەدروستکردن) و (فۆرمە – وشەدروستکردن)، جیاکراونەتەوە، یەکەمیان (وشەدروستکردن)، هەردوو پرۆسەی (وشەدارشتن/ هەڵگواستن) و (لەیەکدان)، دەگرێتەوە، سەرباری ئەمانەش چەندین

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 10
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ١٠

پرۆسەی وشەڕۆنان لە ئارادان. لەم ڕوانگەیەوە، مۆرفۆلۆژی دوو ئەرکی سەرەکی دەگێڕێت، ئەوانیش ئەرکی وشەدروستکردن و ڕۆنانی وشەکانە، چونکە مامەڵە لەگەڵ بەرهەمهێنانی لێکسیمی نوێدا دەکات، هەروەها ئەرکی گەردانکردن دەبینێت، چونکە مامەڵە لەگەڵ فۆرمە جیاوازەکانی تاکە وشەیەک دەکات بۆ گەیاندنی واتای ڕێزمانی جیاواز.

٢-٥ پڕۆسەکانی وشەڕۆنان لەلایەن چەند زمانەوان و نووسەرێکی کوردەوە

زمانەوانان و شارەزایانی بواری وشەڕۆنان چەندین پرۆسە و ڕێگای ڕۆنان و دروستکردنی وشەیان دەستنیشان کردووە، ئەوەی تێبینی دەکرێت لەم پۆلێنکردنانەدا تارادەیەک هاوبەشی و جیاوازی لە ژمارە و جۆری پرۆسەکان بەدی دەکرێن، ئەمەش پەیوەست بە دیدگای جیاوازو پەیڕەوکردنی یەکێک لە ئاراستە زمانەوانییەکان، ئەم جیاوازی و پەیکاڵبوونەیان هەم لە ناونان و هەم لە ژمارەی پرۆسەکان بوونیان هەیە، سەرباری ئەمەش بەشێک لە جۆرەکان ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بە خودی بابەتی وشەڕۆنانەوە هەیە، هەندێکیشیان لە دەرەوەی بازنەی وشەڕۆنانەوە دەبینرێن. بۆ ئەم مەبەستەش بە گونجاو دەزانرێت وەک کارئاسانی هەوڵی زمانەوانە کوردەکان لە خشتەیەکدا بخرێتەڕوو.

خشتەی ژمارە (١)

خشتەی بەرجەستەکردن و خستنەڕووی پرۆسەکان لای زمانەوان و نووسەرە کوردەکان

زمانەوان	ساکار ئەنوەر ٢٠٠٩	محەمەد مەحوی ٢٠١٠	نەرمین عومەر ٢٠١٠	سەعید کەرەمی ١٣٨٨	شێروان حوسێن ٢٠١٢	عوسمان کریم ٢٠١٤	سەلاحەددین ٢٠١٥ هێمن	نسار فتاح ٢٠١٥	حاتم ولیا ٢٠١٩	سۆزان سەعدوڵلا ٢٠١٩	وریا عومەر و سەردار ٢٠٢٠	دەریا حەمەد ٢٠٢٣	
کۆدی پرۆسەکان													ت
لێکدان	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	١٢
دارشتن	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	١١
گیرەکاندن	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	٢
گۆڕین	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	٨
وەگەڕاو	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	٥
بڕین	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	٩
تێکەڵکرد	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	١٢
سەرەوشە	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	١٢
فرەپرۆسە	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	١
دوبارە	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	+	٦
وەرگرتن	-	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	-	٦
سینتاکس	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-	٤
گەردانی	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	٢
داهێنان	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	٥
پێکنووسا	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	١
بزوێن	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	١

گۆڕین													
ئەلفوێی	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	٣
لێکرژاو	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	٢
میتافۆر	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	١
ژمارەی پرۆسەکان	٨	١٢	٩	٩	١٢	٧	٧	٧	٨	٨	٧	٩	
سەرچاوە (Reference)	ساکار ئەنوەر، ٢٠٠٩: ١٢ -٥١	محەمەدی مەحوی، ٢٠٢١: ٩٨ - ١٦١	ئەرمین عومەر ئەحمەد ٢٠١٠: ٢٧ - ٦٤	سەعید سەعید کەرەمی،١٣٨٨:	شیروان حوسێن حمد ٢٠١٦: ١١٧ -١٣٧	عوسمان کریم: ٢٠١٤: ٢٢ -٢٧.	هێمن سەلاحەدین ڕەمەزان، ٢٠١٥: ٢٤ –	نسار فتاح. ٢٠١٥: ١٢٩ - ١٣٢	حاتم وليا، ٢٠١٩: ١٣١ - ١٤٧	سۆزان سەعدلّلا عبدلغنی، ٢٠١٩: ٦٨ -٨٧	Sardar Abdulmajid Abdullah, Waria (2020), Omer Amin	دەریا سایر حەمەد، ٢٠٢٣: ٥٣ -١٨٨	

٢-٦ پرۆسەکانی وشەڕۆنان لەسەر بنەمای بەبەرهەمی و بێبەرهەمی

بەبەرهەمی بەگشتی ڕەهەندێکی فراوانی هەیە، لەپێناو داهێنانی ژمارەیەکی دیارینەکراو، کە پەیوەندی بە گشت زانست و بوارەکانی ژیانەوە هەیە و وابەستە نییە بە زانستێکی دیاریکراو، بەڵام لە زماندا بەبەرهەمی پێویستە وابەستە و تایبەتمەند بێت بە بواری زمانەوانییەوە و بڕیار لەسەر ڕێژەی بەبەرهەمی لە زماندا بدرێت. (فاسۆلد) دەربارەی بەبەرهەمی دەڵێت: "تایبەتمەندییەکی بنەڕەتی زمانی مرۆڤە، کە بەهۆیەوە دەتواندرێت ژمارەیەکی بێکۆتا لە مانای نوێ، بە لێکدانی ئەو فۆرمانەی لە زمانەکەدا هەن، بەپێی یاسا و ڕێساکانی زمانەکە ڕۆبنرێن" (Fasold, 2006: 512). لێرەدا ئاماژە بە ژمارەیەکی بێسنووری بەبەرهەمی لە واتا و وشەی نوێ دەکات. کەواتە بەبەرهەمی لە زماندا، کە بەشێوەیەکی سروشتی مرۆڤ هەیەتی لە کردەی لێکدان و خستنەپاڵی دانەکانی زمان لە سەرجەم ئاستە جیاوازەکاندا بەپێی چەند یاسایەکی تایبەتی، بەڵام مەرج نییە سەرجەم ئاستەکان لە زمانێکدا ڕادەی بەبەرهەمییان وەکیەک بێت، واتە دەگونجێ ئاستێکی زمان لە ئاستێکی تری زمان بە بەرهەمتربێت، یان کەم بەرهەمتربێت، یاخود لە یەک ئاستدابن. سەبارەت بە ئاستی مۆرفۆلۆژیی ئاماژە بەو توانایە دەکات، کام وشانە، کام گیرەکانە، یاخود کام یاسا و پرۆسەی وشەڕۆنان چالاک و بەبەرهەمن؟ کامانەش سست و کەمبەرهەمن؟

دەستنیشانکردنی پلەکانی بەرهەمداریی پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژیی، یان پێکهاتەو یاسایەکی ئەم ئاستە، پەیوەستە بە ڕادەو ڕێژەی بەبەرهەمی ئەو پرۆسەیە، یان ئەو یاسا مۆرفۆلۆژییەی کە بەکارهێنانێکی زۆری هەیە، یاخود کەم بەکاردێت، یان بەکارهێنانی دەگمەنە لەو زمانەدا. پێویستە ئەوە بخرێتەڕوو، کە "چەمکی بەرهەمداریی چەمکێکی ڕەها نییە، بەڵکو دەشێ بە زۆر و کەمی پلەبەندی بکرێت، بۆ نموونە بگوترێت زۆر بەرهەمهێن و کەم بەرهەمهێن" (سەعید کەرەمی، ١٣٩٦: ٤٦)، لەبەرئەوەی بەرهەمداری چەمکێکە بەپێی سەردەم و قۆناغە جیاوازەکان گۆڕان لە یاسایەک، یاخود پرۆسەیەک

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ١٠

بەدی دەکرێت، ئەم پەیپێبردنەش پلەبەندی دەنێتەوە لە نێوانیاندا، کە گۆڕان بەسەر پرۆسەکان دادێت، دەشێ ئەم پێوانە بەرهەمدارییە لە هێلکارییەکەوە دابڕێژرێتەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە:

هێلکاری ژمارە (٢)

پلەکانی بەرهەمداری مۆرفۆلۆژیی

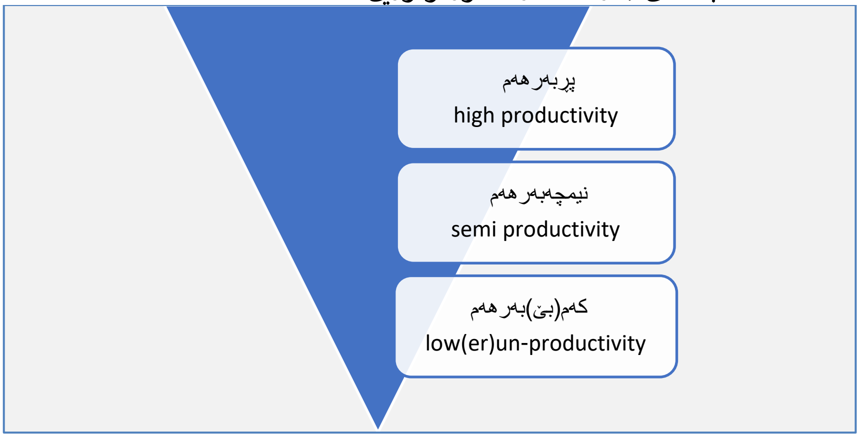

بە دۆزینەوەی پلەی بەبەرهەمی و خستنەڕووی هۆکار و ئاستەنگەکانی بەبەرهەمی لە مۆرفۆلۆژیدا تا ڕادەیەکی باش دەکرێت پرۆسە بەبەرهەم و بێ بەرهەمەکان پلەدار بکرێن، ئەمەش لە پرۆسەیەکەوە بۆ پرۆسەیەکی دیکەوە جیاوازە. ئەم پلەبەندییەش لای هەندێک زمانەوانان تەنها ئاماژە بە دوو ئاراستەیی کراوە، کە (بەبەرهەمی و بێ بەرهەمی) دەگرێتەوە.

- بەبەرهەمی (Productivity)

بەبەرهەمی لە ئاستی مۆرفۆلۆژیدا گرنگی و بایەخی زۆری هەیە، بەپێی ئەو سەرچاوانەی لە بەردەستی توێژەراندان، هەروەها مەودایەکی فراوانیشی- لە توێژینەوەکاندا داگیرکردوە، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی لە سەرچاوەکاندا ڕای جیاواز لەبارەی وشەی بەبەرهەمی لە ئاستی مۆرفۆلۆژیدا ببینرێت، بۆ نموونە هەندێک لە توێژەران پێیانوایە پێشگر و پاشگرەکان یاخود پرۆسەی گیرەکلکاندن بەبەرهەمە و دەوری لە سازکردنی وشەدا زۆرە، هەندێکیشیان ڕایان وایە یاساکان بەبەرهەمن، بەشێکی کەمیش بۆچوونیان وایە، کە ئەوە وشەکانن بەبەرهەمن، لەگەڵ هەموو ئەو بۆچوونانەشدا هەندێکی تریان دەڵێن بەبەرهەمی سیفەتێکی گشتی سیستەمی زمانە (مستەفا ڕەزا مستەفا، ٢٠١٩: ٣١). هەروەها (بایەر) بەکورتی دەربارەی بەبەرهەمی دەڵێت: "بەبەرهەمی لە پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکاندا توانای فرەجارییانە" (Bauer, 2004: 98).

کاتێک بە گیرەکێکی مۆرفۆلۆژیی، یاخود پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژیی دەوترێت بەبەرهەم، یان (پڕبەرهەم)، ئەگەر بەشێوەیەکی چالاکانە لە دروستکردنی وشەی نوێدا بەکاربهێنرێت، ئەوا وا دادەنرێت، کە ئەم پرۆسەیە بەهەمەدارە (مستەفا ڕەزا مستەفا، ٢٠٢١: ٤٢- ٤٣). لەم باسەی کە ئاماژەی پێدرا و دەردەکەوێت، کە بەبەرهەمی مۆرفۆلۆژی کاتێک دێتە ئاراوە، کە ژمارەیەکی زۆر وشەی نوێ بەرهەم بهێنرێت، ئەمەش بە هۆی ئەو یاسایانەوە دەبێت، کە لە مۆرفۆلۆژی زمانەکەدا توانای بەرهەمهێنانی وشەی نوێیان هەیە، بەتایبەتی یاساکانی وشە دارشتن و وشە لێکدان، یاخود هەر پرۆسەیەکی فرەجاری بێت لە بەکارهێنانی وشەی تازە، یان لەسەر بنەمای چەند یاسایەکی مۆرفۆلۆژیی، بەپێی توانست و پێویستی ئاخێوەری زمان وشەی نوێ بەرهەمدەهێنێت.

- نیمچە بەرهەم (semi productivity)

ئەم پلەیەیان بە بەراورد بە پلەی پڕبەرهەم و پلەی بێبەرهەم، ڕێژە و توانای بەرهەمێنانی وشە و زاراوەی نوێ سنورداەرو فریکوێنسی- بەرهەمهێنانی لە یەکەم کەمترەو لە دووەم زیاترە، وەک لە هێلکاری پلەکانی بەرهەمداری مۆرفۆلۆژیی ئاماژەمان پێداوە، لەڕووی ژمارە و چالاکی لە هێنانەبەرهەمی وشەی تازەوە لە نێوان هەردوو پلەکەدا دەوستێت، واتە بەرهەمی ئەو پرۆسەیە دەگرێتەوە، بە گوێرەی

سەردەم و قۆناغێکەوە بەهەر هۆکار و بەربەستێکی زمانەوە ڕێژەی بەرهەم و چالاکی ئەم پرۆسەیە سنووردار کراوە، هەر لەم ڕووەوە (Haspelmath) بەم شێوەیە لێی دەدوێت: " هەندێک یاسای سادەمان هەیە، ناتوانین بە شێوەیەکی ڕوون بڵێین سنووردارەو بەرهەمدارییەکەشی سنووردار دەکرێت" (Haspelmath, 2002: 115).

- بێبەرهەمی (unproductive)

پرۆسەکانی وشەڕۆنان لە مۆرفۆلۆژیدا لە یەک ئاست وپلەدا نین، بەڵکو هەندێکیان دەوریان لە مۆرفۆلۆژیدا زۆرە و هەندێکیشیان دەوریان لاوازە و لە بازنەیەکی تەسکدا وشە سازدەکەن، وەک پرۆسەی (دوپارەکردنەوە، تێکەڵکردن، ...). کەواتە پرۆسەی بەرهەمهێنانی وشەی نوێ لە زماندا بەبەرهەم ئاماژەی بۆ دەکرێت، بەڵام ئەگەر ئەم پرۆسەیە بە پێچەوانەوە بوو و بەکار نەهات، یاخود زۆر کەمبووەوە لە بەکارهێنانی وشەدا، ئەوا پێی دەگوترێت بێبەرهەم یان (کەمبەرهەم)، ئەگەر لێیان بڕوانین لە بازنەی تاکە پرۆسەیەکیشدا بەکارهێنانی گیرەکێک، یاخود مۆرفیمێک جیاواز دەکەوێتەوە. ئەگەر مۆرفۆلۆژی بە نموونە وەربگرین لە زمانی کوردیدا دەبینین لە پرۆسەی دارشتندا چەند پاشگرێکمان هەن، وەک (-/ گار / ، -/ جار / ، -/ ھ مەنی /، ...هتد)، لە ئێستای زمانی کوردیدا بەبەرهەمیان ئەگەر بەیەکجاریش نەمابێت، ئەوا زۆر کەمبوەتەوە و دەکرێ لە نموونەی پاشگرە بێ بەرهەمەکان ئەژماریان بکەین. هەروەها لە پرۆسە ڕێزمانییەکانی، وەک کۆکردنەوەی ناو بەهۆی پاشگرەکانی (هات، وات، جات، ھ ها، یەها، ...)، بەرانبەر بەبەرهەمی مۆرفیمێکی وەک-/ ان/ ی کۆ ئەوا بەرهەمیان زۆر کەم و سنوردارە، دەکرێ وەک مۆرفیمی بێ بەرهەم ئەژماریان بکەین (مستەفا ڕەزا مستەفا، ٢٠١٩: ٤٤).

کەواتە، پرۆسە و یاسا مۆرفۆلۆژییەکان ڕێگای زۆرمان بۆ پێکهێنانی وشە و زاراوەی نوێ هەر لەو وشانەی کە لە گەنجینەی زمانەکەدا هەیە، والادەکەنەوە. تێڕوانین و ڕوونکردنەوەی لە ئاستی مۆرفۆلۆژی و دیاریکردنی توانا و سنووری پرۆسەکانی وشەڕۆنان لە هەر زمانێکدا، لەسەر بنەمای ڕێژەی بەرهەمهێنانی وشەکان لە ڕێگەی ئەو پرۆسانەی، کە بەکارهاتوون مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت، ئەم پرۆسانەش لە مۆرفۆلۆژی لە یەک ئاست و پلەدا نین. دەشێ لەو ڕێگەوە لە چوارچێوەی زمانی ئامانج پۆلین بۆ پرۆسەکان بکەن. بەو پێودانگەوە کاردەکەن بۆ وەڵامدانەوەی، کە کام پرۆسە بەرچاوانە بەکاردێت؟ کامیان ئاراستەی بەرهەمهێنانی بەرەوە کەمی دەچێت؟

٢-٧ پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان لە ڕوانگەی (کۆرتمان)ەوە

ئەگەر سەرنج بدرێتە خستنەڕووی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان؛ پۆلێن و دابەشکردن و دیدگای تازەو ئاراستەی جۆراوجۆر لێ بەدی دەکرێت، کە ناشێت گشت تێڕوانینەکان بخەینەڕوو، بە ووردبوونەمان لەو پۆلێنانەی ئەم دواییانە، کە یەکێکیان (کۆرتمان)ە، لەم بوارەدا کارێکی ناوازەی ئەنجامداوە، باس لەوە دەکات، کە ڕۆنانی وشە پەیوەندی بەو پرۆسەیەوە هەیە، کە مۆرفۆلۆژی و بنیادی وشەکانی زمانێک فراوانتر دەکات، هەروەها جۆرەکانی پرۆسەی وشەڕۆنان بە ئاراستەی پڕبەرهەم (high productivity)ی و کەم بەرهەم (low(er) productivity)ی لە هێڵکارییەکدا دابەش دەکات، بەم شێوەی خوارەوە:

هێڵکاری ژمارە (٣)

پرۆسەکانی وشەڕۆنان لەلایەن (کۆرتمان)ەوە:

پرۆسەکانی وشەڕۆنان
(Word formation processes)

پڕبەرهەم
(high productivity)

کەم بەرهەم
low(er)
(productivity)

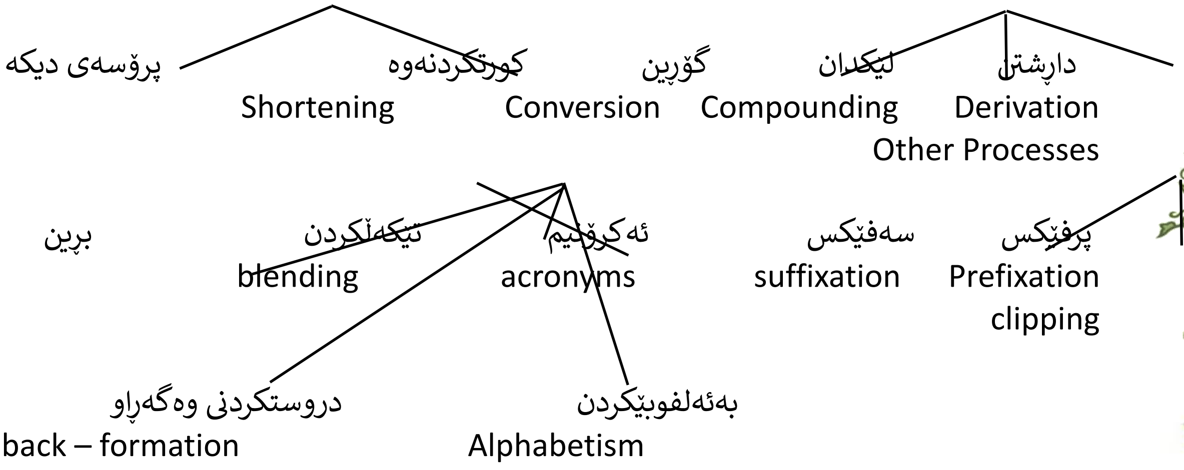

Picture: Word formation process (Kortmann, 2020)

ئەوەی لێرەدا زیاتر پێویستە بخرێتەڕوو، بەبایەخەوە لێی بڕوانرێت، دەرخستن و بەدەستهێنانی جۆر و ژمارەی پرۆسەکانە، بۆ ئەم مەرامەش پێویستە بیر لە پەیڕەوێک بکرێتەوە، کە نوێنەرایەتی هاوبەشی نێوان پرۆسەکان مسۆگەر بکات، پرۆسەی مۆرفۆلۆژی؛ کە پرۆسەکانی (لێکدان، داڕشتن، گۆڕین) ئەمانە لە دابەشکارییەکەدا بە پرۆسە پڕبەرهەمەکان دانراون، هەروەها پرۆسەکانی (دروستکردنی وەگەڕاو، بڕین، تێکەڵکردن، سەرەوشە، بەئەلفوبێکردن) ئەم پرۆسانەش، کە بە کورتکردنەوەکان (Shortening) دانراون، لە چوارچێوەی پرۆسە کەم بەرهەمەکان هەژمار دەکات. لە خانەی پرۆسە کەم بەرهەمەکان ئاماژە بە پرۆسەی دیکە (Other Processes) دەکات، دەشێ لە ڕێگەی ئاوەڕدانەوە لە (هەوڵەکانی پێشوو لە زمانی کوردی)دا، کە بە خشتەی ژمارە (١) خراوەتەڕوو، پێنج جۆری دیکەوە بکەین بە بنەمای پرۆسە گریمانکراوەکان، کە ئەوانیش بریتیین لە (دوبارەکردنەوە، وەرگرتن، فرەپێواژۆیی، وشەڕۆنان لە ڕێگەی سینتاکس و داهێنان)نن. کە وەک گریمانە، هەربۆیە دەخرێتە بازنەی ژمارەی پرۆسە هاوبەشە گریمانەکراوەکان، بەمەش ژمارەی پرۆسەکان دەبن بە (١٣) سێزدە پرۆسەی مۆرفۆلۆژی.

پاساوی پەسندکردنی پرۆسەکانی لە ڕوانگەی (کۆرتمان) لەباری جێبەجێکردندا

١ – لە پۆلێنکردنی ئەم هێلکارەیەدا، بەرهەمداری پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژی گرێدراوە بە فریکوێنسی- و چالاکی ڕێژەی بەکارهێنان و بەشداریکردنی لە سازکردنی زاراوەو وشەی نوێباو و سستی پرۆسەکە لە جێبەجێکردنی لەسەر زمانی ئینگلیزی پراکتیزە کردووە، دەشێت وەک گریمانە لە هەر زمانێکیتردا ئەوەی لێ چاوەڕوان بکرێت.

٢ – لە شیکردنەوەی مۆرفۆلۆژیانەی هەندێک پرۆسەی وشەڕۆنان ناتوانرێت بە ئاسانی ڕێژەی بەرهەمداریان دەستنیشان بکرێت، لەم پۆلێنەدا هەوڵدانە بۆ دەستنیشانکردنی ئەو پرۆسانەی کە بەر بازنەی بەبەرهەمی مۆرفۆلۆژیانە دەکەون، هەروەها بە ڕاشکاوانە ئاماژە بە هەندێک پرۆسە دەکات، کە لە سازکردنی وشەڕۆناندا سست و کەم بەرهەمن، کەواتە دەبێتە داپۆشەری گشت پرۆسەکان، چونکە شێوازی بەرهەمداری لە نێوان دوو جەمسەردا ڕادە و فرەجاری دیکە دەنوێنرێن، لەم دابەشکردندا گومانی زیاتر لە دوو ئاراستەی بەرهەمهێنانی لێ چاوەڕوان دەکرێت.

٣ – دوای سەرنجدان لە جۆرەکانی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان، لەلای هەندێک زمانەوانان؛ چ ئەوانەی لەسەر زمانی کوردی دواون، چ ئەوانەی دەرەوەی زمانی کوردین، لە دانان و ڕیزکردنی جۆری پرۆسەکان جیاوازی لە نێوانیان بەدی دەکرێت، بەڵام لە پۆلێنکردنیاندا، هەندێکیان وابەستەی تیۆرێکن لە جێبەجێکردندا، هەندێکیشان پشتیان بە هیچ بنەمایەک و مۆدیلێکی دیاریکراویان نەبەستووە، بەڵکو بە شێوەیەکی گشتی پۆلێنی پرۆسەکانیان کردووە، کە ئەمەش ناڕوونی و کێشەی جۆری پرۆسەکان و

دانپێدانیان وەک پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژیی ئەستەمە، بەڵکو لە هەندێک باردا کێشمەکێشمی هێناوەتە ئارا، پشتبەستن بەم شێوە تەرزە تاڕادەیەک گرفتەکە کاڵ دەکاتەوە؛ دەتوانرێت لە خودی جۆرەکان پۆلێنێکی تر و دابەشکردنێکی دیکە بۆی ئەنجام بدرێت، کە ببێت بە بنەمای تیۆرێکی پێشبینیکراو بۆ ئایندەی شیکردنەوەی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردی، چونکە لە هێلکاریەکەدا سنووری دابڕی دانانەوە. کە بە (پرۆسەی دیکە/ Other Processes) ڕێگای والادەکاتەوە، بۆ ئەو پرۆسانەی، کە بەپێی زمانەکان لە ئارادان.

٤- لێکدانەوە و شیکردنەوەی مۆرفۆلۆژیانە بۆ ڕۆنانی وشە دەشێ هەم لەڕووی چەندێتییەوە، هەم لەڕووی چۆنێتییەوە توێژینەوە و پشکنینی لە بارەیەوە بکرێت، بەڵام ئەوەی لەم توێژینەوەیە پەیڕەو دەکرێت، شێوازی جێبەجێکردنی پتر بەرەو لایەنی دارشتەی و دوور لە فرەجاری و هەوڵدان بۆ خستنەڕووی چالاکبوون و سستبوونی پرۆسەکان لەڕووی چەندێتییەوە، هەروەها هەوڵدان بۆ خستنەڕووی ڕێژەی پەیرەوکردنی پرۆسەکان، گریمانەی زانینی پرۆسە بەکارهاتووەکانی زمانی کوردی و بەتایبەتی لە دابینکردنی زاراوەکانی پرۆگرامەکانی خوێندندا، ئەم دابەشکردنەی پرۆسەکان لای کۆرتمان توانای بەراوردی دوولایەنەی پرۆسە بەدەستهاتووەکان دەبەخشێت، ئەمەش لە پێناو دۆزینەوەی ژمارەیەک لە پرۆسەکان، کە شیانی ئەوەیان هەبێت، یاخود گریمانەی ئەویان لێ بکرێت، کە لە بەشی پراکتیکی سوودیان لێوەربگیرێت.

٣- شیکردنەوەی ئەدگارە وشەڕۆنانییەکانی زاراوەی زانستی لە پرۆگرامەکانی خوێندندا (لە دەستپێکەوە تا ١٩٥٨ز)

زاراوەسازیی زانستی لە زمانی کوردیدا سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی بیستەکانی سەدەی بیستەم دوای ئەوەی لە باشوری کوردستان خوێندن بە زمانی کوردی دەست پێ دەکات. لە سەرەتادا چەند کتێبێکی پرۆگرامی خوێندنی بابەتە زانستییەکان لە زمانی عەرەبییەوە تەرجەمەی زمانی کوردی دەکرێن، کە ئەوسا زمانی زانست بە کوردی زمانێک بوو لە سەرەتای ڕێڕەوەکەیدا بوو. ئەم ڕەوتە سەرەتاییە هەتا بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمموزی ١٩٥٨ بەردەوام دەبێت. لەم باسەدا وەک هەنگاوی یەکەم (٤٣) پرۆگرام (گشتیان سەرەتایی) لەخۆ دەگرێت، لە کۆی پرۆگرامەکاندا تەنها (٩) پرۆگرامی زانستی لە بابەتە زانستە پەتییەکان بەکارهێنراون، ئەمەش لەپێناو چۆنییەتی شیکردنەوە و گەیشتن بە داتای دروستی وشەڕۆنانیانەی زاراوەی زانستی نێو ئەم پرۆگرامانە و دەرخستنی هەنگاوەکانی ڕەوتی زاراوەسازی لەو کاتەدا.

٣-١ زاراوەی زانستی لە کتێبی (دەرسی ئەشیا) ساڵی ١٩٢٨دا

ئەم کتێبە لەلایەن (ساطع الحصری) دانراوە، کە بۆ پۆلی چوارەمی پرۆگرامی خوێندن بووە، لە ساڵی ١٩٢٨ لە لایەن عبدالله عزیز بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێڕدراوە. تێیدا باس لە چەند بابەتێکی زانستی دەکات، وەک دۆخەکانی ماددە و هەوا و پەستانی هەوا، جۆری خاک و چەندین بواری کشتوکاڵ و خواردەمەنی و تەندروستی گشتی لەخۆ دەگرێت.

خشتەی ژمارە (٢)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستیی کتێبی (دەرسی ئەشیا ١٩٢٨)دا

زاراوە	لاپەڕە	بەواتایی	پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی
پالەپەستۆی هەوا	١٣	ضغط هواء	فرەپرۆسە	سینتاکس (پال+ ە + پەستۆ) لێکدان+ ی (خ) + هەوا).	
هەڵمی	٧	تضيق بخار	فرەپرۆسە	سینتاکس(هەڵم+ ی (خ)	

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 10
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

پەستیوراو				+ پەستیوراو(داڕشتن)).	
بەتالكەری هەوا	١٥	مخلیة هواء	فرەپرۆسە	سینتاكس ((بەتال+ كەر (لێكدان)+ ی (خ) + هەوا).	
هاتوچۆی با	٢٥	هیوب الریاح	فرەپرۆسە	سینتاكس (هات+ و+ چۆ (لێكدان)+ ی (خ)+ با	
بەرزایی	٢٦	فضاء	داڕشتن	بەرز + ایی	
خەتی چەماوە	٤٤	خطوط منحنیة	فرەپرۆسە	سینتاكس (خەت (وەرگرتن) + ی (خ) + چەماوە).	خەت (وەرگرتن) ز. عەرەبی
خواردەمەنی	٥٤	غذاء	داڕشتن	خوارد + مەنی	
مەكتەب	٣	مدرسة	وەرگرتن		ز. عەرەبی
تەرك كردن	٦	الترك	فرەپرۆسە	تەرك(وەرگرتن) + كردن لێكدان	تەرك(وەرگرتن) ز. عەرەبی
دەزولە	٩٣	الیاف	داڕشتن	دەزو + لە	
ئوكسجین	٥٤	مولد الحموضة	وەرگرتن		ز. ئینگلیزی
ئازوت	٥٤	٤/٥ هەواكەی دی	وەرگرتن		ز. ئینگلیزی
واستەی رووناكی	٤٨	واسطە تنویریة	فرەپرۆسە	سینتاكس (واستە (وەرگرتن) + ی+ رووناكی	وەرگرتن ز. عەرەبی
ماكینەی دروێنە	٣٣	دراسة	فرەپرۆسە	سینتاكس (ماكینە (وەرگرتن) + ی+ دروێنە	(ماكینە) وەرگرتن
كتێب	٣	الكتاب	وەرگرتن	گونجاندن	ز. عەرەبی
پرۆگرام	٣	المنهج	وەرگرتن	(غ) كاریگەری ز. توركی	ز. ئینگلیزی
داخیل كردن	٦	دخل	فرەپرۆسە	(داخیل (وەرگرتن)+ كردن لێكدان	(داخیل) ز. عەرەبی
دەفتەر	٦	دفاتر	وەرگرتن	گونجاندن	ز. عەرەبی

ئاماری پرۆسە بەرجەستەكانی خشتەی ژمارە (٢):

ناوی پرۆسەكە	لێكدان	داڕشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێكەڵكردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێكردن	فرەپێواژووی	دوبارەكردنەوە	وەرگرتن	ڕێگەی سینتاكس	داهێنان
ژمارە	-	٣	-	-	-	-	-	-	٩	-	٦	-	-

٣-٢ زاراوەی زانستی لە كتێبی (حیساب) ساڵی ١٩٢٨دا

کتێبی حیساب بۆ پۆلی چوارەمی پرۆگرامی خوێندن، لە ساڵی ١٩٢٨ لە بەغداد، کە لەلایەن نوری بەرزنجی و فتاح بەرزنجی بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێڕدراوە. تێیدا باس لە چەند بابەتێکی بیرکاری دەکات، کە لە ١٨٧ لاپەڕە پێکهاتووە، بە هۆی ئەوەی کە یەکەم کتێبە دەربارەی زانستی بیرکاری بۆ زمانی کوردی وەرگێڕدراوە، بۆیە زاراوە و دەستەواژە زانستییەکانی هەر بە زمانی عەرەبی بەکارهاتوون، لە پاڵ زمانە عەرەبییەکەدا هەوڵیداوە چەند زاراوەیەکی کەم بە کوردی بکات.

خشتەی ژمارە (٣)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستی کتێبی (حیساب) ١٩٢٨

زاراوە	ژ. لاپەڕە	بەواتای	جۆری پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی
ژمارە	٤. ٦، ...	رقم	دارشتن	ڕەگی(ژماردن) + ە	
بەرزی	٨	أوج	دارشتن	بەرز + ی	
نێوەنجی	١٩	معدل	دارشتن	نێوەن + جی	
ژمارەی ڕێکخستنی	٢٦	رقم الترتيبي	فرەپرۆسە	سینتاکس (ژمار+ ە) دارشتن + ی(خ)+ ڕێکخستنی	
وەرزە	٣٣، ...	رياضيات	دارشتن	وەرز + ە	
ماوە	٣٣، ...	بعد (فاصلة)	گۆڕین		
لێکدان	٧٧. ...	ضرب	لێکدان	لێک(لەیەک) + دان	گونجێنراوە
پلە	٦١، ...	درجة	فرەپرۆسە	دارشتن، گۆڕین	
پانی	٣٤، ...	عرض	دارشتن	پان + ی	
کۆی	١٧، ...	مجمع	دارشتن	کۆ + ی	
پاوان	٣٦	مجال	گۆڕین		
٣/٤ سێ چارەکی	١٢٣	سێ لەسەر چوار	فرەپرۆسە	لێکدان (سێ + (چوار + ەکی) دارشتن).	
١/٤ چواریەک	١٢٤	یەک لەسەر چوار	لێکدان	چوار + یەک	
بەری	٦٥	ابتدائي	دارشتن	بەر + ی	
قولی	٨	عمق	دارشتن	قول + ی	

ئاماری پرۆسە بەرجەستەکان خشتەی ژمارە (٣):

ناوی پرۆسەکە	لێکدان	دارشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەروشە	بەئەلفوبێکردن	فرەپێواژووی	دوبارەکردنەوە	وەرگرتن	لە ڕێگەی سینتاکس	داهێنان
ژمارە	٢	٨	٢	-	-	-	-	-	٣	-	-	-	-

٣-٣ کۆی زاراوەی زانستی لە کتێبی (هندسه) ساڵی ١٩٢٩دا

کتێبی هەندەسە بۆ پۆلی چوارەمی پرۆگرامی خوێندن، لە ساڵی ١٩٢٩ لە بەغداد لەلایەن (ئەحمەد بەهجەت) بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێڕدراوە. تێیدا باس لە چەند بابەتێک پەیوەست بە بواری ئەندازیاری دەکات، کە لە ٤١ لاپەڕە پێکهاتووە، بە هۆکاری ئەوەی کە یەکەم کتێبە دەربارەی هەندەسە بە زمانی کوردی دەنووسرێت، بۆیە زاراوە و دەستەواژە زانستییەکانی بە دەگمەن نەبێت هەر بە زمانی عەرەبی بەکارهاتوون.

خشتەی ژمارە (٤)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستی کتێبی (هەندسە) ١٩٢٩

زاراوە	ژمارەی لاپەڕە	بەواتایی	جۆری پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی
نەخش	٣٤	رسم	گۆڕین		
نەخشە	٢٨	خريطة	دارشتن	نەخش + ە	
گۆ	٣١	كرة	گۆڕین		
تەوەرە	٣٣	محور	گۆڕین		
پێوانی	٣٥	مساحة	دارشتن	پێوان + ی	
پێپیو	٣٦	المقياس	دارشتن	پێ + پیو	
گۆشە	٣٦	زاوية	داهێنان		
چوارگۆشە	٣٦	مربع	فرەپرۆسە	چوار + گۆشە	لێکدان، داهێنان
ڕووکار	٣٧	سطح	لێکدان	ڕوو + کار	
خر	٣٢	مرور	گۆڕین		
تیرە	٣٥	قطرة	دارشتن	تیر + ە	
سێگۆشە	٣٥	مثلث	فرەپرۆسە	سێ + گۆشە (داهێنان)	
لاکێشە	٣٦	مستحيل	فرەپرۆسە	(لاکێش) + ە	لێکدان، دارشتن
بازنە	٣٦	دائرة	دارشتن	بازن + ە	

ئاماری پرۆسە بەرجەستەکان خشتەی ژمارە (٤):

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ١٠

پرۆسەکە	لێکدان	داڕشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێکردن	فرەپیواژووی	دوبارەکردنەوە	وەرگرتن	لەڕێگەی سینتاکس	داهێنان
ژمارە	١	٥	٤	-	-	-	-	-	٣	-		-	١

٤-٣ کۆی زاراوەی زانستی لە کتێبی (أشيا ومبادیء طبيعيات) ساڵی ١٩٣٨دا

کتێبی (أشيا ومبادیء طبيعيات) کتێبیکی دیکەی پرۆگرامی خوێندنە بۆ پۆلی چوارەمی سەرەتایی، لە نووسینی (جعفر خياط و تحسين ابراهيم)ە، لەلایەن ڕەشید نجیب بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێڕدراوە، لە ١٩٨ لاپەڕە پێکهاتووە.

خشتەی ژمارە (٥)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستیی کتێبی **(أشيا ومبادیء طبيعيات)** ١٩٣٨

زاراوە	ژ. لاپەڕە	بەواتایی	جۆری پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی
شتی شل	١٣	مواد سائل	لە ڕێگەی سینتاکس	ف. (شت + ی (خ) + شل).	
شتی ڕەق	١٤	مواد صلب	لە ڕێگەی سینتاکس	ف. (شت + ی (خ) + ڕەق).	
با	١٤	غاز	گۆڕین		
نەشیاو	٨	مستحيل	داڕشتن	نە + شیاو	
شەمەندەفەر	٤	قطار	وەرگرتن		ز. فەرنسی
ڕێگای ئاسن	٣	سكة الحديد	لە ڕێگەی سینتاکس	ف. (ڕێگا + ی (خ) + ئاسن).	
ئۆتۆمبێل	٥	سيارة	وەرگرتن		ز. فەرنسی
بۆشایی	١٢	فضاء	داڕشتن	بۆش + ایی	
مەیین	١٧	تكثيف	داهێنان		
جۆگە	٢٤	جدول	داڕشتن	جۆ + گە	
سوڕانەوەی ئاو	٢٥	دوره مياه	فرەپرۆسە	سینتاکس ((سوڕانەوە (داڕشتن) + ی (خ) + ئاو).	
دادانەوە	٣١	ترشح	داڕشتن	دا+ دان + ەوە	
کونی بچووک	٤٣	مسامات	لە ڕێگەی سینتاکس	ف. (کون + ی (خ) + بچووک).	
خۆراک بەخشی	٥٠	مغذی	فرەپرۆسە	(خۆراک + بەخش لێکدان+ ی (داڕشتن).	
وەشت	٤٥	نسيم	گۆڕین		
گوڕ	١٥٤	طاقة	گۆڕین		

سوتەمەنی	١٩٧	وقود	دارشتن	سوت + ەمەنی	
نەگۆڕ	١٤	ثابت	دارشتن	نە + گۆڕ	
گێژەڵووکە	٤٥	عاصفة	دارشتن	گێژەڵوو+ کە	
ڕاکێشان	٤٩	جاذبية	دارشتن	ڕا + کێشان	
حاڵاتی ماددە	١٤	وضعيق المادة	فرەپرۆسە	سینتاکسی. ((حالات + ی ماددە (وەرگرتن)).	ز. عەرەبی
پەینی کیمیاوی	٥٣	السماد الكيمياوي	فرەپرۆسە	سینتاکس (پەین + ی (خ)+ (کیمیاوی وەرگرتن)).	ز. عەرەبی
خاکی قوڕاوی	٥٥	التربة الطينية	لە ڕێگەی سینتاکس	خاک + ی (خ) + قوڕاوی	
خاکی ناونجی	٥٥	التربة الوسطية	لە ڕێگەی سینتاکس	خاک + ی (خ) + ناونجی	
هەوجارکێش	٥٩	تراكتور	لێکدان	هەوجار + کێش	
کەشت	٦٦	مزروعات	داهێنان		
دەشتەکی	٦٨	حقلی	دارشتن	دەشت + ەکی	
تۆچین	٧٤	مەکینەی تۆ چاندن	لێکدان	تۆ + چین	
خۆولاتی	١١٥	بلدی	لێکدان	خۆ+ ولاتی	
نیوەڕۆ	١١٩	جنوب	لێکدان	نیوە+ ڕۆ	
درەختی گەڵاوەرین	١٢٣	الاشجار النفضية	فرەپرۆسە	سینتاکس (درەخت+ ی (خ) + (گەڵا+ وەرین) لێکدان).	
درەختی نزار	١٢٢	الاشجار الغبات	لە ڕێگەی سینتاکس	درەخت+ ی (خ)+ نزار	
درەختی هەمیشە سەوز	١٢٤	الاشجار دائمة الخضر	لە ڕێگەی سینتاکس	درەخت + ی (خ)+ هەمیشە + سەوز	
وێنە	١٢٢	شكل	گۆڕین		
شەپۆلی کورت	١٣٣	الموجة القصير	لە ڕێگەی سینتاکس	ف. (شەپۆل+ ی + کورت).	
پشو	١٤٠	فاصلة	گۆڕین		
ترشەلۆکی	١٤٥	الليمونيات	دارشتن	ترش + ەلۆکی	
علمی ژیان	١٥٦	بايولوجی	فرەپرۆسە	سینتاکس ((علم (وەرگرتن) + ی ژیان).	ز. عەرەبی
سەرراست	١٦٣	امین	لێکدان	سەر + ڕاست	
بە ئاستەم	١٦٧	جزئی	دارشتن	بە + ئاستەم	
بارخانە		احمال ، اثقال	لێکدان	بار + خانە	
باکێشان	١٨٩	مسامات	لێکدان	با + کێشان	

		هوائية			
بارگە	١٩٣	حمولە	داڕشتن	بار + گە	
بێخی زەوی	١٩٩	عمق الأرض	لە ڕێگەی سینتاکس	بێخ+ ی (خ) + زەوی	
ئەستێرەبین		تلسكوب	لێکدان	ئەستێرە + بین	
هەلمی ئاو	١٤	غازات المياه	لە ڕێگەی سینتاکس	ف. (هەلم + ی (خ) + ئاو).	

ئاماری پرۆسە بەرجەستەکانی خشتەی ژمارە (٥):

پرۆسەکە	لێکدان	داڕشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێکردن	فرەپێوازووی	دوبارەکردنەوە	وەرگرتن	لە ڕێگەی سینتاکس	داهێنان
ژمارە	٨	١٢	٥	-	-	-	-	-	٦	-	٢	١١	٢

٣-٥ زاراوەی زانستی لە کتێبی (سەرەتای علمی ژمارە) ساڵی ١٩٣٦دا

ئەم کتێبە بابەتی بیرکاری و حیسابە بۆ قۆناغی پێنجەم و شەشەمی سەرەتای، کە لەلایەن ڕەفیق حیلمی دانراوە، بە ناوی (سەرەتای علمی ژمارە)، و لە ساڵی ١٩٣٦ چاپ کراوە، هەروەها ٦٥ لاپەڕە لە خۆدەگرێت.

خشتەی ژمارە (٦)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستیی کتێبی **(سەرەتای علمی ژمارە)** لە ساڵی ١٩٣٦دا

زاراوە	لاپەڕە	بەواتای	جۆری پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی
کۆمەڵ	٣	مجموع	فرەپرۆسە	لێکدان (کۆ + مەڵ)، داڕشتن + ی	
پێویست	٤	مطلوب	داڕشتن	پێ + ویست	
وێنە	٥	مثال	گۆڕین		
تێفکرین	٨	ملاحظة	فرەپرۆسە	داڕشتن (تێ+ فکر (وەرگرتن) + ین).	
ماوە	١١	باقي	گۆڕین		
یەکخستن	١٩	توحيد	لێکدان	یەک + ختن	
ئەم سەر و ئەو سەر	١٩	طرفين	لە ڕێگەی سینتاکس	ف (ئەم سەر) + و + ف (ئەو سەر)	
وەستاو	١٩	ثابت	داڕشتن	وەستا + و	
ناوەندی	١٩	وسطين	داڕشتن	ناوەند + ی	
تا	٢١	حد	گۆڕین		

یەکەم	٢٢	اول	دارشتن	یەک + ەم	
نەزانراو	٢٣	مجهول	دارشتن	نە + زان+ راو	
لێکدانی	٣	ضرب	فرەپرۆسە	(لێکدان) + دارشتن (لێک+ دان) + ی	
ضرب كردن	٣	ضرب	فەرەپرۆسە	لێكدان (ضرب (وەرگرتن) + كردن).	
ژمارە بەسیطەكان	٣	عدد بسيط	فرە پرۆسە: لە ڕێگەی سینتاكس، وەرگرتن.	ف. (ژمارە + بەسیط(وەرگرتن) + ەكان).	
تێكرا	٣٢	معدل	گۆڕین		
خێرایی	٦٥	سرعت	دارشتن	خێرا+ یی	
بەشەكەری شەریكایەتی	٥٢	قاسمی مشترکی	فەرەپرۆسە	سینیاکسی_ (بەشەكەری شەریک (وەرگرتن)+ ایەتی).	
درێژی داگیرۆی	٦٢	محيط	لە ڕێگەی سینتاكس	ف. (درێژ+ ی (خ) + داگیرۆی).	
كۆلارە	٦٤	طيارە	گۆڕین		
عاسمانی	٦٤	هوائي	فرەپرۆسە: وەرگرتن، دارشتن	عاسمان (وەرگرتن) + (دارشتن) ی.	
بەرەو ژێری	٢٣	صورت و مخرجی	لە ڕێگەی سینتاكس	ف. (بەرەو ژێری)	
تێكەڵ	٢٧	مركب	گۆڕین		
تواندنەوە	٢٧	حل - تحليل	دارشتن	تواندن + ەوە	
تای نەزانراو	٢٨	حد المجهول	لە ڕێگەی سینتاكس	ف. (تا + ی (خ) + نەزانراو).	
لێپەیابوو	٢٩	ناتج / نتيجة	فرەپرۆسە	لێ (دارشتن)+ (پەیا + بوو) لێكدان	
خوول	٣٢	دورة	گۆڕین		
بنەچەک	٣٧	اساس	لێكدان	بن + ە + چەک	
ڕێكخستن	٤١	تسوية	لێكدان	ڕێک + خستن	
گرێ	٤٧	عقد	گۆڕین		
كاربرا	٤٧	شريک	لێكدان	كار+ برا	
كاربرایی	٤٧	شريكة	فرەپرۆسە	(كار+ برا) لێكدان + یی (دارشتن).	

ئاماری پرۆسە بەرجەستەكان خشتەی ژمارە (٦):

ناوی پرۆسەکە	لێکدان	دارشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێکردن	فرەپێوازووی	دوبارەکردنەوە	وەرگرتن	ڕێگەی سینتاکس	داهێنان
ژمارە	٤	٧	٨	-	-	-	-	-	٩	-	٦	٤	-

٣-٦ کۆی زاراوەی زانستی لە کتێبی (أشیا و سەرەتای سروشت) ساڵی ١٩٥٠دا

ئەم کتێبە ساڵی ١٩٥٠ کە لەلایەن محمد علی پژدەری لە زمانی عەرەبییەوە تەرجەمەی کوردی کراوە، قەبارەی کتێبکە ١٣٤ لاپەڕەیە، باس لە چەند بوارێکی زانستی دەکات، وەک: دۆخەکانی ماددە و خواردەمەنی، پەستانی هەوا، ...، . لەم کتێبەدا وەرگێڕ هەوڵی داوە چەند زاراوەیەکی زانستی تایبەت بەم بوارانە دروست بکات.

خشتەی ژمارە (٧)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستیی کتێبی (أشیا و سەرەتای سروشت) ١٩٥٠

زاراوە	ژ.لاپەڕە	بەواتایی	جۆری پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی
سروشت	١	طبیعات	داهێنان		
باری	٤	وضعی، حالی	دارشتن	بار + ی	
گێتی	٥	عالم	دارشتن	گێت + ی	
کان	٨	عین	گۆڕین		
قوتابخانە	٢١	مدرسة	فرەپرۆسە	وەرگرتن (کتابی) + لێکدان (قوتاب + خانە).	
باس	٢٦	بحث	وەرگرتن		ز. عەرەبی
زەمین	٦	الدنیا	وەرگرتن		ز. فارسی
پەرندە	١٨	طیور	وەرگرتن		ز. فارسی
گەوهەر	٢٣	زهب	وەرگرتن		ز. فارسی
زانست	٢٩	علم	دارشتن	زان + ست	
گونەر	٤٤	غونار	وەرگرتن		ز. عەرەبی
بەبری	٥٢	قطعی	دارشتن	بە + بری	
داهێنان	٥٦	أختراع/ أبداع	دارشتن	دا + هێنان	
دەستکرد	٧٣	أصطناعی	لێکدان	دەست + کرد	
بەستن و مەین	٨٩	أنجماد	لە ڕێگەی سینتاکس	ف (بەستن + و + مەین)	
ڕەقەن	١٠٣	صلبة	دارشتن	ڕەق + ەن	
دووربینی	١١٧	احتیاط	فرەپرۆسە	لێکدان (دوور+ بین) + ی	
هەترەبوون	١١٢	انتشار	لێکدان	هەترە + بوون	
برشت	١٢٣	أنتاج	لێکدان	پر (گونجاندن) + شت	

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 10
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

خرکە	١٢٤	خلية	داڕشتن	خر + کە	
هەموانی	١٢٦	عام	داڕشتن	هەمو + انی	
ئاسای	١٢٦	أعتيادي	داڕشتن	ئاسا + ی	
توێنراوی کیمایی		محلـــــــول کميائي	فرەپرۆسە	ســـینتاکس(توێنراو+ ی کیمایی (وەرگرتن).	
پەرەسەندن	١٢٨	توسع	داهێنان		
شە	١١٣	رطوبة	داهێنان		
گیراوە	١١٥	مرکب	فرەپرۆسە	(گـــیر+ او) لێکــدان + (داڕشتن) ە	
پارزنین	١١٨	تصفية	داڕشتن	پارزن+ ین	
پـــــــارچە پارچەکردن	١٢٥	تشريح	لەڕێـــــگەی سینتاکس	پارچە + پارچەکردن	
لەنگەر	١١٢	موازنة	گۆڕین		
هەڵسەنگاندن	١١٢	موازنة	داڕشتن	هەڵ+ سەنگ + اندن	
کارگە	٨٩	معمل	داڕشتن	کار + گە	
پۆل	٥	صف	گۆڕین		
وادەی	٩	وعدی	وەرگرتن	گونجاندنی دەنگی	ز. عەرەبی
ڕاڤە	١١	التفسير	برین	(ڕاڤەکردن – کردن)	=ڕاڤە
چون یەکی	١١٤	مساواة	داڕشتن	چون + یەکی	
دەستە	١١٩	لجنة	داڕشتن	دەست + ە	

ئاماری پرۆسە بەرجەستەکانی خشتەی ژمارە (٧):

ناوی پرۆسەکە	لێکدان	داڕشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێکردن	فرەپێواژووی	دوبارەکردنەوە	وەرگرتن	لە ڕێگای سینتاکس	داهێنان
ژمارە	٣	١٤	٣	-	١	-	-	-	٤	-	٦	٢	٣

٣-٧ زاراوەی زانستی لە کتێبی (حساب و قیاسات) ساڵی ١٩٥٢دا

ئەم کتێبە ساڵی ١٩٥٢ لە بەغداد چاپ کراوە، لەلایەن ڕشید نجیب لە زمانی عەرەبییەوە تەرجەمەی کوردی کراوە، قەبارەی کتێبەکە ١٥٩ لاپەڕەیە، چەند لایەنێکی بیرکاری و پێوانەکان دەوروژێنێت. لەم کتێبەدا وەرگێڕ هەوڵی داوە چەند زاراوەیەکی زانستی تایبەت بەم بوارانە دروست بکات.

خشتەی ژمارە (٨)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستیی کتێبی (حساب و قیاسات) ١٩٥٢

زاراوە	لاپەڕە	بەواتایی	جۆری پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی
تیرەک	٧،	أنبوب	داڕشتن	تیر + ەک	
وەرزە	٩،	رياضيات	داڕشتن	وەرز + ە	

سه‌ره‌تایی	٢	ابتدائي	دارشتن	سه‌ره‌تا + یی	
+ پتر	٧،	زائد	گۆڕین		
لێک کردنه‌وه	١٠	تحليلي	لێکدان	لێک + کردنه‌وه	
که‌می	١١	اقليت	دارشتن	که‌م + ی	
ایسکی	١٢	شكلي	دارشتن	ئێسک + ی	
پوسکه‌نده	٨	تدقيقات	دارشتن	پوس + که‌نده	
بۆری	٨،	أنبوب	دارشتن	بۆر + ی	
به‌ره‌ودوا	٢٣	بالترتيب	لێکدان	به‌ره‌و + دوا	
باوه‌رنامه	٣٣	شهادة	لێکدان	باوه‌ر + نامه	
داره‌به‌ش	٥٦،	تقسيم	لێکدان	دار + ه + به‌ش	
چوارلا	٧٦	محيط	لێکدان	چوار + لا	
هه‌ڵ ژمار	٨٨	احصاء	دارشتن	هه‌ڵ + ژمار	
سه‌رژمار	٨٨	احصاء النفوس	لێکدان	سه‌ر + ژمار	
که‌رته ده‌یی	١١٢	كسر العشري	له ڕێگه‌ی سینتاکس	ف. (که‌رته ده‌یی)	
لوزی	١٤٤	معين	دارشتن	لوز + ی	
لوله‌ک	١٤٧	اسطوانة	دارشتن	لول + ه‌ک	
به‌وێنه	١٤٧	مثلا	دارشتن	به + وێنه	
به‌ش	١٤٨	باب الكتب	گۆڕین		
هێلکه‌یی	١٤٨	بيضي	دارشتن	هێلکه + یی	
چێوه	١٤٨	محيط	دارشتن	چێو + ه	

ئاماری پرۆسه به‌رجه‌سته‌كان خشته‌ی ژماره (٨):

ناوی پرۆسه‌كه	لێكدان	دارشتن	گۆڕین	وه‌گه‌ڕاو	بڕین	تێكه‌ڵكردن	سه‌رووشه	به‌ئه‌لفوبێكردن	فره‌پێواژوویی	دوباره‌كردنه‌وه	وه‌رگرتن	له ڕێگه‌ی سینتاكس	
ژماره	٦	١٣	٢	-	-	-	-	-	-	-	-	١	-

٣-٨ كۆی زاراوه‌ی زانستی له كتێبی (حساب و پێوان)ی ساڵی ١٩٥٣دا

ئه‌م كتێبه بابه‌تی بیركاری و پێوانه بۆ قۆناغی شه‌شه‌می سه‌ره‌تایی ئاماده كراوه، به ناوی (حساب و پێوان)، كه له‌لایه‌ن رشید نجیب وه‌رگێڕدراوه سه‌ر زمانی كوردی، هه‌روه‌ها ساڵی ١٩٥٣ له به‌غداد چاپ كراوه، قه‌باره‌ی كتێبه‌كه‌ش ٢٨٩ لاپه‌ره له خۆده‌گرێت.

خشته‌ی ژماره (٩)

به‌كارهێنانی زاراوه‌ی زانستیی كتێبی (حساب و پێوان) ١٩٥٣

زاراوه	ژ. لاپه‌ره	به‌واتایی	پرۆسه	شێوه‌ی ڕۆنانی	تێبینی

پێوان	١	القياس	داڕشتن	پێ + وان	
هەژمارە	١١،	حساب	داڕشتن	هە+ ژمار + ە	
سەرەتای	١	الأبتيدائی	داڕشتن	سەرەتا + ی	
نمرە	١٣	درجة	وەرگرتن		زمانی عەرەبی
زانستی	١٧	علمي	داڕشتن	زانست + ی	
ڕاستە	٢٨	مسترة	داڕشتن	ڕاست + ە	
داوێن	١٥٧	الحاشية	گۆڕین		
چاوانداز	١٨٨	منظرة	لێکدان	چاو + انداز	
بەهرەوەر	١٥٤	الموهوبين	داڕشتن	بەهرە + وەر	
نوسیار	٩٥	كاتب	داڕشتن	نوس + یار	
وزە	١١٢	تاقة	داهێنان		
پێ نیشانگا	١١٦	معرض	داڕشتن	پێ نیشان + گا	
گشتی	١٢٢	عمومی	داڕشتن	گشت + ی	
مەشق	١٢٨	تعليم	وەرگرتن		
بەرنامە	١٤٣	برنامج	وەرگرتن	گونجاندنی دەنگی	زمانی عەرەبی
وەرزش	١٥٦	رياضات	داڕشتن	وەرز + ش	
نوبیر	١٥٨	فكـــــــــــری الحديث	لێکدان	نو + بیر	
هاوپرسەکی	٢٤	مؤتمر	فرەپرۆسە	(هاو + پرس) + ەکی	لێکــــــــدان، داڕشتن

ئاماری پرۆسە بەرجەستەکانی خشتەی ژمارە (٩):

ناوی پرۆسەکە	لێکدان	داڕشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێکردن	فرەپێوازوویی	دووبارەکردنەوە	وەرگرتن	لە ڕێگەی سینتاکس	داهێنان
ژمارە	٢	١٠	١	-	-	-	-	-	١	-	٣	-	١

٣-٩ کۆی زاراوەی زانستی لە کتێبی (صحه بۆ منداڵان) ١٩٥٦دا

ئەم کتێبە تایبەتە بە تەندروستی گشتی منداڵان، لەساڵی ١٩٥٦ لەلایەن عبدالقادر قەزاز لە زمانی عەرەبییەوە بۆ سەر زمانی کوردی وەرگێردراوە ، ئەم پرۆگرامە لە ١٠٠ لاپەڕە پێکهاتووە، وەرگێڕ هەوڵی داوە، هەندێک زاراوەی تازە بخاتە نێو گۆڕەپانی زانستی و سەرباری بەکارهێنانی زمانی عەرەبی و ئینگلیزی.

خشتەی ژمارە (١٠)

بەکارهێنانی زاراوەی زانستیی لە کتێبی (صحه بۆ منداڵان) ١٩٥٦

زاراوە	ژ. لاپەڕە	بەواتایی	جۆری پرۆسە	شێوەی ڕۆنانی	تێبینی

لەشخۆشی	٣	صحة	فرەپرۆسە	لەش + خۆش (لێکدان) + ی (دارشتن).	
پەرتوک	٤	كتاب	لێکدان	پەر + توک	
وتە	٦	كلمة	دارشتن	وت + ە	
پەراوی	٦	دفتر	فرەپرۆسە	لێکدان (پەر+او) + ی	(دارشتن).
باوەڕنامە	٧	شەهادة	لێکدان	باوەڕ + نامە	
نوێندخانە	٩	سینەما	لێکدان	نوێند + خانە	
سەرڕاست	٩	امین	لێکدان	سەر + ڕاست	
نوێندنگا	١٠	المعرض	دارشتن	نوێندن + گا	
رسان	١٣	أنماء	گۆڕین		
زۆربوون	١٣	أنماء	لێکدان	زۆر + بوون	
رەنگ تیرەکان	٢٣	عمية اللون	لێکدان	رەنگ + تیر	
گیراوی	٢٥	قبض	لێکدان	گیر + اوی	
تاقیگە	٢٨	مختبر	دارشتن	تاق + گە	
خۆرە	٢٨	میکروب	دارشتن	خۆر + ە	
تەنی	٢٩	جسمي	دارشتن	تەن + ی	
کارخانە	٣٦	معمل	لێکدان	کار + خانە	
پەنددادەری	٤٠	واعض	فرەپرۆسە	(پەند+ دادەر) لێکدان+ ی (دارستن).	
پارێزگەر	٤١	حامية	دارشتن	پارێزگەر	
کوێری رەنگ	٤٢	عمى الالوان	له رێگەی سینتاكس	ف . (کوێر + ی (خ) + رەنگ).	
رەوشت	٤٤	اخلاق	داهێنان		
هەست گرتن	٤٨	لمس	لێکدان	هەست + گرتن	
مۆرانە	٥٦	moth	دارشتن	مۆر + انە	
لەناوبردن	٥٦	استهلاک	لێکدان	لەناو + بردن	
کۆکە رەشە	٥٦	السحال الديكي	فرەپرۆسە	لێکدان (کۆکە + رەش) + ە (دارشتن).	
هەڵ هێنان	٥٧	مدى	دارشتن	هەڵ + هێنان	
هەڵامەت	٥٧	انفلونزیا	داهێنان		
پەسیو	٥٧	الزكام	داهێنان		
خستەخانە	٥٧	المستشفى	فرەپرۆسە	((خستە) وەرگرتن + خانە)	لێکدان
گورج	٥٨	أجلة	گۆڕین		
خێزان	٥٩	عائلة	گۆڕین		
کتێبخانە	٧٨	مکتبة	فرەپرۆسە	کتێبخانە ((کتاب) کتێب/ وەرگرتن + خانە) لێکدان	

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ١٠

ڕەگەز	٦٧	جنس	داهێنان		
قوتابخانە داینی	٧٣	حضانة	لە ڕێگەی سینتاکس	ف . ن (قوتابخانە داینی)	
کۆگا	١٥	مخزن	دارشتن	کۆ + گا	
بەستن	١٦	أنجماد	دارشتن	بەست + ن	
دەرکەوتوو	٣٣	مجسم	دارشتن	دەر+ کەوت + وو	
ماسوولکە	٥٧	العضلة	دارشتن	ماسوو+ لکە	
جومگە	٨٤	مفسلة	دارشتن	جوم + گە	
قۆزاخە	٩٣	القوزاق	وەرگرتن		ز. عەربی
کاسەسەر	٩٤	جمجمة	لێکدان	کاس+ ە + سەر	
تشخیص کردن	٩٥	تشخیص	فرەپرۆسە	((تشخیص)وەرگرتن + کردن) لێکدان	
لوت پژان	٩٢	نزیف الانف	لێکدان	لوت + پژان	
خۆپارستن	٩٤	الوقایة	لێکدان	خۆ + پارستن	
تعقیم کردن	٩٥	تعقیم	فرەپرۆسە	((تعقیم) وەرگرتن + کردن) لێکدان	
کردگار	٩٦	طبیعي	دارشتن	کرد + گار	
بافتی	٩٧	حقي	وەرگرتن		
توخم	٩٧	نوع	وەرگرتن	(تخم)	فارسی
منالخانە	٩٥	روضة	لێکدان	منال + خانە	
فریاکەوتن	٩٨	اسعاف	لێکدان	فریا + کەوتن	

ئاماری پرۆسە بەرجەستەکان خشتەی ژمارە (١٠):

ناوی پرۆسەکە	لێکدان	دارشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێکردن	فرەپێوازووی	دوبارەکردنەوە	وەرگرتن	لە ڕیگای سینتاکسی	داهێنان
ژمارە	١٥	١٤	٣	-	-	-	-	-	٨	-	٣	٢	٤

٣-١٠ گفتوگۆ و شیکردنەوەی ئامارییانە Findings and Discussion

لە (٩) نۆ پێکهاتەی کتێبی سەرەتایی وەک پرۆگرامی زانستی، دوای شیکردنەوە و هەڵاوێرکردن، کۆی ژمارەی پرۆسەکانی بەکارهاتوو لە ڕۆنانی وشە نوێیاوەکانی نێو ئەم پرۆگرامانەدا، کە توێژەر بەدەستیهێناوە (٢٥٦) زاراوەی زانستین، دەتوانرێت لەم خشتەیەی خوارەوەدا بخرێتەڕوو.

خشتەی ژمارە (١١)

ئاماری بەکارهێنانی جۆرەی پرۆسەکانی وشەڕۆنان لە قۆناغی یەکەمدا

Text		جۆرەی پرۆسەکانی وشەڕۆنان (Type of Word Formation Process)												
	لێکدان	دارشتن	گۆڕین	وەگەڕاو	بڕین	تێکەڵکردن	سەرەوشە	بەئەلفوبێ	فرەپێواژوو	دوبارەکردنە	وەرگرتن	سینتاکس	داهێنان	کۆی پرۆسە
دەرسی ئەشیا ١٩٢٨	-	٣	-	-	-	-	-	-	٩	-	٦	-	-	١٨
حیساب ١٩٢٨	٢	٨	٢	-	-	-	-	-	٣	-	-	-	-	١٥
هەندەسە ١٩٢٩	١	٥	٤	-	-	-	-	-	٣	-	-	-	١	١٤
دەرسی أشیا ١٩٣٨	٨	١٢	٥	-	-	-	-	-	٦	-	٢	١١	٢	٤٦
علمی ژمارە ١٩٣٦	٤	٧	٨	-	-	-	-	-	٩	-	٦	٤	-	٣٨
دەرسی أشیا ١٩٥٠	٣	١٤	٣	-	١	-	-	-	٤	-	٦	٢	٣	٣٦
حساب قیاسات ١٩٥٢	٦	١٣	٢	-	-	-	-	-	-	-	-	١	-	٢٢
حساب پێوان ١٩٥٣	٢	١٠	١	-	-	-	-	-	١	-	٣	-	١	١٨
صحه مندال	١٥	١٤	٣	-	-	-	-	-	٨	-	٣	٢	٤	٤٩
Total	٤١	٨٦	٢٨	٠	١	٠	٠	٠	٤٣	٠	٢٦	٢٠	١١	٢٥٦
ڕێژەی سەدەی	%16.02	%33.59	%10.94	%00	%04	%00	%00	%00	%16.80	%00	%10.15	%7.81	%4.30	%100

خشتەی ژمارە (١١) خستنەڕووی ڕێژەی ئەو پرۆسانەیە، کە ڕۆڵیان هەبووە لە ڕۆنان و دروستکردنی زاراوەی زانستی لە هەوڵە بەراییەکاندا. لەسەر بنەمای زاراوە بەکارهێنراوەکان، توێژەر تەنها (٨) جۆر پرۆسەی دروستکردنی وشەی لە کۆی (١٣) پرۆسەی وشەڕۆنان دۆزیوەتەوە، چونکە پرۆسەکانی (سەرەوشە، تێکەڵکردن، بەئەلفوبێکردن، دوبارەکردنەوە و وەچەرخان) لە هەنگاوی یەکەمدا هیچ ڕۆنانێکیان بەردەست نەبوو.

وەک لە خشتەکەدا دیارە ئەو پرۆسانەی بەکارهێنراون، بەم شێوەیەن: لە کۆی (٢٥٦) وشە، زۆرترین ڕێژە بەر پرۆسەی دارشتن دەکەوێت، کە دەکاتە (٨٦) زاراوەی زانستی، کە ڕێژەی (٣٣,٥٩٪) لە خۆ دەگرێت، بەڵام فرەپرۆسە، ئەگەر بەراورد بکرێت بە جۆرەکانی دیکەوە بە ئاستێکی ناوەند بەکارهێنراوە، چونکە بە دووەم پرۆسە هەژمار دەکرێت لە ڕووی بەکارهێنانەوە، کە دوای پرۆسەی دارشتنەوە دێت، ئەمەش (٤٣) وشە لەخۆدەگرێت، بە ڕێژەی (١٦,٨٠٪)، دوای ئەم پرۆسەیەش لێکدان دێت، کە بریتییە لە (٤١) زاراوە بە ڕێژەی (١٦,٠٢٪)، هەروەها چوارەمین پرۆسەی لە ڕووی چالاکییەوە پرۆسەی گۆڕینە، کە بە (٢٨) وشە و بەڕێژەی (١٠,٩٤٪) بەرجەستەبووە، دواتر پرۆسەی وەرگرتن دێت، بە ڕێژەی (١٠,١٥٪)، کە لە کۆی (٢٦) وشە بەدەستهاتووە، ئەوەی جێگای ئاماژەیە وشەڕۆنان لە ڕێگەی فۆرمە سینتاکسییەکان لەم قۆناغەدا بە شێوەیەکی باو سوودی لێوەرگیراوە، کە بە (٢٠) زاراوەی نوێباو و بەڕێژەی (٧,٨١٪) نوێنراوە، دوای ئەمەش پرۆسەی داهێنانە، ئەم پرۆسەیەش بە (١١) وشەی بەکارهێنراوە و بەڕێژەی (٤,٣٠٪) ڕۆڵی بینیوە. بەم شێوەیە دەتوانرێت بڵێین کە

باوترین پرۆسەی پێکهاتنی وشە لەو قۆناغەدا و لە پێکهاتەی نۆ پرۆگرامی زانستی دۆزرایەوە، پرۆسەی دارشتن بووە، بە پێچەوانەوە پرۆسەی بڕین، کە کەمترین ڕێژەی بەردەکەوێ لە کۆی (٢٥٦) وشە تەنها (١) یەک وشە بەکارهێنراوە و بەڕێژەی (٠٤٪) خراوەتەڕوو. بە مەبەستی زیاتر خستنەڕووی کارەکان، ڕێژەی چالاکی و سستی بەکارهێنانی پرۆسەکان لە هێلکاری ژمارە (١) نیشاندراوە.

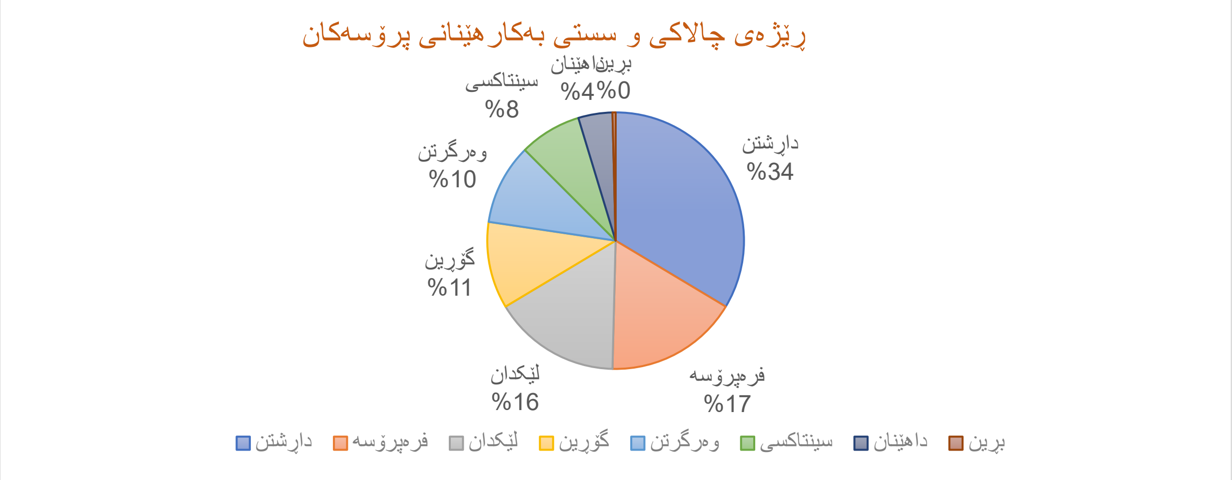

ئەنجام

١- لە کۆی ئەو نموونانەی کە وەرگیراون و بەپێی ئەو پرۆگرامانەی کە لەبەردەستدابوون، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کەوا لە سەرجەم ئەو زاراوە بەکارهێنراوانەی، لەم توێژینەوەیەدا تەنها (٨) جۆر پرۆسەی دروستکردنی وشەی لە کۆی (١٣) پرۆسەی وشەڕۆنان بەرجەستەبوون، چونکە پرۆسەکانی (سەرەوشە، تێکەڵکردن، بەئەلفوبێکردن، دوبارەکردنەوە و وەچەرخان) لە هەنگاوی یەکەمدا هیچ ڕۆنانێکیان بەردەست نەبوو، کەوایە ئەو پرۆسانەی کە کورتدەکرێنەوە لە هەوڵە بارییەکاندا بەکارنەهاتوون.

٢ – هەروەها لە ڕوانگەی بەرهەمدارییەوە دەردەکەوێت، کە لەناو پرۆسەکانی وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا بەتایبەت لە سازکردنی زاراوەکانی پرۆگرامەکانی خوێندن لە هەوڵە بەراییەکان، وشەی داڕێژراوەکان لە چوارچێوەی ڕەوتی زاراوەسازیدا بە پرۆسەی داڕشتن زیاترە و بەبەرهەمترن و توانایان زیاترە، بە بەراورد بە پرۆسەکانی دیکەوە.

٣ – هەر لەم ڕوانگەییەوە لە کۆی هەموو پرۆسە بەکارهاتووەکان، کە شیکراونەتەوە، ئەوەمان بۆ ڕوندەبێتەوە، فرەپرۆسە و پرۆسەی لێکدان لە چوارچێوەی ئەم ڕەوتەدا بە دووەم و سێیەم پرۆسە هەژمار دەکرێن، ئاستیان لە ڕووی بەکارهێنانەوە لەیەک نزیکە، کە دوای پرۆسەی داڕشتنەوە دێن.

٤- هەروەها لە ڕووی چالاکییەوە چوارەم و پێنجەم پرۆسەی، کە ڕۆڵ دەبینن لە دابینکردنی وشە و زاراوەی نێو پرۆگرامەکان، پرۆسەی گۆڕین و پرۆسەی وەرگرتن دێن، ئەگەر بەراورد بکرێت بە جۆرەکانی دیکەوە بە ئاستێکی ناوەند بەکارهێنراوە.

٥- کەواتە باوترین پرۆسەی پێکهاتنی وشە لەو قۆناغەدا و لە پێکهاتەی نۆ پرۆگرامی زانستی، پرۆسەی داڕشتن بووە، بە پێچەوانەوە پرۆسەی برین، کە کەمترین ڕێژەی بەردەکەوێ لە کۆی پرۆسەکان، بۆیە دەشێت بە پرۆسە سست و دەگمەنەکان هەژمار بکرێت.

<u>سەرچاوەکان بە زمانی کوردی:</u>

امیر محمد محمدامین (٢٠١٤)، وشەی ئەرکی لە زمانی کوردیدا، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

حاتم ولیا محمد (٢٠١٩)، مۆرفۆلۆجیی، یەکەم چاپ.

دەریا سابیر حەمەد (٢٠٢٣)، بەراوردی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان لەنێوان زمانی کوردی و فارسیدا (لە ڕوانگەی تیۆری مۆرفۆلۆژیی مۆرفیمبناغە)، نامەی دکتۆرا، زانکۆی کۆیە، کۆیە.

ساكار ئەنوەر حەمید، (٢٠٠٩) وشە خواستن لە زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سەڵاحەددین، هەولێر.

سۆزان سەعدڵلا عبدلغنی (٢٠١٩)، وەرگرتن و بەکارهێنانی زاراوە لە ئاخاوتن و نووسیندا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان ، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

سەعید کەرەمی (١٣٩٦)، وشەناسیی زمانی کوردی، چاپی یەکەم، پایزی ١٣٩٦، پەخشانگای زانستگای کوردستان، سنندج.

شیروان حوسێن حمد (٢٠١٤). توانای مۆرفیمی بەند لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و ڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسیدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

شەهاب شێخ تەیب (٢٠٢٣)، لە وێستگەکانی فەرهەنگسازی و وشەسازیدا، چا. نارین، هەولێر.

عوسمان کریم عبدالرحیم (٢٠١٤) وشەی زمانی کوردی و ڕێگاکانی دەوڵەمەندکردنی، نامەی ماستەر، سکولی زمان/ فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی.

محمد عومەر عەول (٢٠١٠)، دابەشبوونی کرداری لێکدراو لەڕووی دابەشبوون و ئەرکەوە، گۆڤاری کوردۆلۆجی، ژ.٣، سلێمانی.

محەمەدی مەحوی (٢٠٢١)،مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان (مۆرفۆلۆژیی کوردیی)، چاپخانەی کارۆ، بەرگی یەکهەم و دوهەم، چاپی یەکەم، سلێمانی.

مستەفا ڕەزا مستەفا (٢٠٢١)، پۆلێنکردنی مۆرفیمە بەندەکان لەسەر بنەمای چالاکی و سستیی ئەمرۆیان لە زمانی کوردیدا، ، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.

نسار فەتاح عەبدوڵلا (٢٠١٥)، دیاردە مۆرفۆلۆجییەکان لەنێوان زمانی کوردی و ئینگلیزیدا، نامەی ماستەر، فاکەڵتیی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، کۆیە.

نەرمین عومەر ئەحمەد (٢٠١٠)، بەبەرهەمی لە مۆرفۆلۆژیی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان زانکۆی سلێمانی.

هێمن سەلاحەدین ڕەمەزان (٢٠١٥)، پرۆسە و یاساکانی وشەدروستکردن لە زمانی کوردی، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان زانکۆی سلێمانی.

ئەورەحمان حاجی مارف (١٩٧٧)، وشەڕۆنان لە زمانی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد.

<u>سەرچاوە بە زمانی فارسی:</u>

اران کلباسی (١٣٨٠)، ایران کلباسی، ساخت اشتقاقی واژه، تهران.

أزیتا افراشی (١٣٨٨)، ساخت زبان فارسی، ویراست دوم، چاپ چهرام، سمت، تهران.

<u>سەرچاوەکان بە زمانی ئینگلیزی:</u>

Alexander Onysko and Sascha Michel (2010), Cognitive Perspectives on Word Formation, Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2010. viii + 431pp. ISBN 978-3-11-022359-0.

Andrew Radford, (1997) minimalist introduction syntax, Cambridge university. Cambridge.

Bauer, 2004: morphological productivity, first edition, Cambridge, university press.

Fromkin & RODMAN & Hyams, (2011), AN introduction to language, 9edition. International Edition.

Kortmann, B. (2020). English Linguistics: Essentials. Springer Nature.

Marchand, H. (1969). The categories and types of present-day English word-formation: A synchronic-diachronic approach. C.H. Beck.

Martin Haspelmath (2002) Understanding Morphology, 2nd edition ,This Edition Published 2002.

Matthews, P. H. (1974). Morphology: an introduction to the theory of word structureCambridge:Cambridge University Press.

Müller, P. O., Ohnheiser, I., Olsen, S., & Rainer, F. (2015). Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe. Walter de Gruyter GmbH & Co KG.

Plag, Ingo. (2003) Word-Formation in English. Cambridge: Cambridge University Press.

Ralph W Fasold (2006), An introduction to language and linguistics, Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press.

Rubba, J. (2004). An overview of the English morphological system, English department (linguistics) California Polytechnic, State University.

Sardar Abdulmajid Abdullah, Waria Omer Amin (2020), The Process of Word Formation in English and Kurdish Languages: A Comparative Typological Study, zanco journal of human sciences, 2020 ID No.3674 (PP 343 – 355) https://doi.org/10.21271/zjhs.24.6.15

Tridalaksana, H. (2014). Introduction to Word Formation and Word Classes in Indonesia. Yayasan Pustaka Obor Indonesia.

سەرچاوەی نموونەیی:

ساطع الحصری، دەرسی ئەشیا، صفی چوارەم/ ابتیدائی، وەرگێڕانی عبدالله عزیز، بەغدا ١٩٢٨.

نوری بەرزنجی وفتاح بەرزنجی ، حیساب، صفی چوارەم/ ابتیدائی، بەغدا ١٩٢٨.

ئەحمد بەهجەت ، هندەسە، صفی چوارەم/ ابتیدائی، بەغدا ١٩٢٩.

ڕشید نەجیب ، کتێبی ئەشیا و مبادی طبیعات ، صفی چوارەم/ ابتیدائی، بەغدا ١٩٣٨.

فواد ڕەشید ، حساب و قیاسات، شەشەمی سەرەتایی، بەغداد، ١٩٥٢.

ڕشید نجیب، حساب و پێوان، شەشەمی سەرەتایی، بەغداد، ١٩٥٣.

ڕەفیق حلمی ، سەرەتای علمی ژمارە ، صفی چوارەم/ ابتیدائی، بەغداد ١٩٣٦.

محمد علی پشدەری، ئەشیا و سەرەتای سروشت، بەغداد ١٩٥٠.

عبدالقادر قەزاز، کتێبی صحه بۆ مندالان، بەغداد ١٩٥٩.

Sources in Kurdish:
Amir Mohammed Mohammed Amin (2014), Functional Words in Kurdish, Salahaddin University, Erbil.
Hatim Walia Mohammed (2019), Morphology, first edition.
Darya Sabir Hamad (2023), Comparison of Morphological Processes between Kurdish and Persian (from the Perspective of Morpheme Foundation Theory), PhD thesis, Koya University, Koya.
Sakar Anwar Hamid, (2009 (Word Borrowing in Kurdish. Master's Thesis, College of Language, Salahaddin University, Erbil.
Sozan Saadallah Abdulghani (2019), Receiving and Using Terms in Speech and Writing, PhD Thesis, College of Language, Sulaimani University, Sulaimani.
Saeed Karami (2017), Lexicology of Kurdish Language, First Edition, Autumn 2017, Kurdistan University Exhibition, Sanandaj.
Shirwan Hussein Hamad (2014). The potential of clause morphemes in dictionary enrichment and syntactic functions, PhD thesis, Sulaimani University, Sulaimani.
Shahab Sheikh Tayeb (2023), In Dictionary and Vocabulary Stations, ed. Narin, Erbil.
Osman Karim Abdulrahim (2014) Kurdish Words and Ways of Enriching them, Master's Thesis, School of Language/Faculty of Humanities, Sulaimani University.
Mohammed Omar Awl (2010), Division of Compound Verbs in terms of Division and Function, Kurdology Journal, No. 3, Sulaimani.
Mohammed Mahvi (2021), Morphology and Overlap of Structures (Kurdish Morphology), Karo Printing House, Volumes 1 and 2, First Edition, Sulaimani.
Mustafa Reza Mustafa (2021), Classification of clause morphemes based on their activity and weakness today in Kurdish, 1st edition, Chawarchra Printing House, Sulaimani.
Nisar Fatah Abdullah (2015), Morphological Phenomena between Kurdish and English, Master's Thesis, Faculty of Education, Koya University, Koya.
Narmin Omar Ahmad (2010), Work in Kurdish Morphology, Master's Thesis, College of Language, University of Sulaimani.
Hemn Salahaddin Ramazan (2015), Processes and Rules of Word Formation in Kurdish, Master's Thesis, College of Language, Sulaimani University.
Awrahman Haji Marf (1977), Words in Kurdish Language, Kurdish Information Center.
Source in Persian:
Iran Kalbasi (2001), Iran Kalbasi, Fabrication of Word Derivation, Tehran.
Azita Afrashi (2009), Persian Language Form, Virast Dom, Cheram Chap, Smt, Tehran.
Sources in English :

Alexander Onysko and Sascha Michel (2010), Cognitive Perspectives on Word Formation, Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2010. viii + 431pp. ISBN 978-3-11-022359-0.
Andrew Radford, (1997) minimalist introductory syntax, Cambridge university. Cambridge.
Bauer, 2004: Morphological Productivity, First Edition, Cambridge, University Press.
Fromkin & Rodman & Hyams, (2011), An Introduction to Language, 9th Edition. International Edition.
Cortmann, B. (2020). English Linguistics: Essentials. Springer Nature.
Marchand , H. (1969). The categories and types of present-day English word-formation: A synchronic-diachronic approach. C.H. Beck.
Martin Haspelmath (2002) Understanding Morphology, 2nd Edition ,This Edition Published
Matthews , P. H. (1974). Morphology: an introduction to the theory of word structureCambridge:Cambridge University Press.
Müller , P. O. , Ohnheiser , I. , Olsen , S. , & Rainer , F. (2015). Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe. Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
Plag, Ingo. (2003) Word-Formation in English. Cambridge: Cambridge University Press.
Ralph W Fasold (2006), An Introduction to Language and Linguistics, Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press.
Rubba, J. (2004). An overview of the English morphological system, Department of English (linguistics) California Polytechnic, State University.
Sardar Abdulmajid Abdullah, Waria Omer Amin (2020), The Process of Word Formation in English and Kurdish Languages: A Comparative Typological Study, University of Human Sciences, 2020 ID No.3674 (PP 343 – 355) https://doi.org/10.21271/zjhs
Tridalaksana, H. (2014). Introduction to Word Formation and Word Classes in Indonesia. Parent Betting Obor Indonesia.
Sample sources:
Sati al-Husri, Lesson of Objects, Fourth Safi/Abtida'i, translated by Abdullah Aziz, Baghdad
Nuri Barzanji and Fatah Barzanji, Hisab, Safi Chawarm/Abtida'i, Baghdad
Ahmad Bahjat, Engineering, Fourth Grade/Elementary, Baghdad
Rashid Najib, Book of Objects and Principles of Nature, Fourth Grade/Elementary, Baghdad
Fouad Rashid, Hasab u Qiyasat, Sixth Primary School, Baghdad,
Rashid Najib, Mathematics and Measurement, Sixth Primary, Baghdad,
Rafiq Helmi, Beginnings of Science, No. 4, Baghdad,
Mohammed Ali Pishdari, Objects and the Beginnings of Nature, Baghdad
Abdul Qadir Qazaz, Health Book for Children, Baghdad